

Рік 1918.

Число 17.

Бібліотека „Канадійського Фармера“.

ЦАРИЦЯ І ВЕСТАЛЬКА

— або —

ЖИВЦЕМ ЗАМУРОВАНА

з французького переклав

ІВАН ОСТАП.

Ціна 25 цт.

Накладом »Канадійського Фармера«,

852 Мейн стр.

Вінніпег, Манітоба.

ЦАРИЦЯ І ВЕСТАЛЬКА

— або —

ЖИВЦЕМ ЗАМУРОВАНА

З французького переклав

ІВАН ОСТАП

Зворушаюча історія ча часів панованя римського Цезара Нерона, коли то тисячі христіян спалено живцем на кострах або викидано на паству диким звірям — львам і тиграм.

Накладом „Канадійського Фармера”, 852 Мейн Стр
Вінніпег, Канада.

Тайна смерти.

Около року 57 по Христї панував в Римі уже третий рік Люцій-Доміцій-Клявдій Неро і своїми злочинами і переслідуваннями огидив імператорський маєстат, обкидав грязюкою і болотом се імя цісаря, яке перед столітем зберігав так чесно великий Август.

І в дійсности не мав він ніякого права до сеї гідности імператора, яку осягнув лише через інтриги.

Княгиня Агрипіна, яка вийшла була замуж за свого старика імператора Клявдія, по смерти Месаліни, з'уміла завдяки своєму шкідливому впливови, привести імператора до сего, що він адоптував і установив своїм наслідником її малого сина Люція, який походив з попередного її замужя із конзулом Аенобардом.

І так, улягаючи підшептам злої жінки, вибрав Клявдій на свого наслідника Люція-Доміція, що назвав відтак себе Клявдій-Нерон і полишив на боці свого власного сина Британіка.

Відтак, щоби ще сильнійше надати йому право до трону, приказав оженитись йому із своєю дочкою Октавією, котра була судженою Юлія Сіяна, якого сильно любила.

Ніжна, молода дівчина, із серцем повним спочування до нього, була змушена віддатись за Нерона — а Сіян, який се все уважав за її зраду против себе — пробив ся ножем.

І коли ще перед смертю Клявдія заходила Агрипіна, щоби убрати Нерона в королівську пурпуру, повстало богацько невдоволень і відгрожувань.

Народ пригадав собі скоро на бідне і нещасне житє молодого Британіка, лагідного і доброго, який мав усї симпатії шляхотности яко син і маленьке дитя Цезарів.

Грозили навіть замахом.

Се власне сталось причиною, що Нерон боғчись о своє житє, о своє владїне, якому загрожували прихильники Британїка, казав отруїти нещасного королевича, ще яко пятнайцятилїтнього хлопця.

Син по батькови!

Бо й сам імператор Клявдїй заплатив свою доброту і слабїсть зглядом Агрипіни житем.

Вона забажала панувати в імени свого сина — а до сего послужила її отруя, средство, яке звільнило вже її від трьох подруг.

Ах! сей день! та страшна драма!

Як вона тямила те все!

Найдрібнїйші деталї вбились її в пам'ять.

І самїтна, серед пишної комнати, серед пурпури і дорогоцїнних окрас, в красї дорогих бронзів, творів штуки, серед егзотичних цвїтів, — лежала в золотому лїжку мати Нерона, овїяна золототканими атласами і... мріла.

Вбрана чудово із довгою столою на голові на взір римських матрон, була ще помимо своїх сорок лїт хороша і то такої незміримої краси, що не мала против себе соперниць, краси, якої сила довела до стїльки дурниць, несправедливостей і упокорень Клявдїя.

Но добровільно він не спішив ся вмирати ще так скоро! Треба було стати трохи до помочи бідній цариці, щоби можна було перетяти трохи скорше і так уже довгу нитку його життя.

Сильно пригадувала ще собі ту хвилю, коли потайки запросила до палати славетну чарівницю Льюкусту, яка вмїла приготовляти найстрашнїйші і найлагіднїйші отруї, котрі ніколи не хибляли.

І Льюкуста прийшла.

Принесла зі собою скриту фляшочку із жовтим плином і замїняла її в Агрипіни за мішочок золота, яким бавилась ще довший час заким відїйшла.

— Порахуй, як хочеш, сказала Агрипіна.

— Не треба. Гадаю, що ціна добра.

Ах, та фляшочка з отруєю, як її ніжно тупила і голубила очима зла цариця.

Тут була сила без найменших перешкод, тут був Рим зі своїми палатами і скарбами, цілий сьвіт, який хилив ся її до ніг а вона панувала над ним!

Слідуючого дня запросила Агрипіна до себе Клявдія, трохи сенаторів і конзуля Люція-Сервілія.

Разом зібралось їх сімох на ту панахиду.

Подали полумисск з грибами, які приправляла сама цариця.

Невільник Гальотій, що пробував страв і якому обіцяла дати волю за його услуги, опустив на землю золотий таріль імператора.

Потайки підійняла Агрипіна білу свою королівську ручку, вляла із фляшочки кілька кропель до своєї страви і подала Клявдієви.

— Возьми мою пайку Цезаре — сказала своїм теплим і ніжно примияючим ся голосом.

Без найменшого передчуття попоїв собі Клявдій затрое-них грибів і не видавши ані голосу ані стону, витягнув ся як довгий на своїй софці.

Само собою розумієть ся, що окружене збентежилось сею подією. Закликали лікаря, но Люцій-Сервілій, звернув свої про-никливі очі на Агрипіну, яка клячала над мерцем, дав знак рукою сенаторам і невільникам.

— Клявдій Цезар помер! — сказав поволи.

— Помер!

Се був лише оклик здивованя, страху і ожаху... і знов страху. Не важачись навіть зібрати разом гадок, усі зрозуміли, що перед їх очима сталась дивна і страшна драма і то в тій чудовій кімнаті, вбраній гірляндами цьвітів, дишучій запахами міртів і кадила.

Потайки підозрівали бліду царицю, яка обіймала і тулила до серця мертву голову Клявдія — і догадувались, що вона не є чужа в тій драмі.

Один за другим віддалялись по тихо, аби як найскорше

видістатись із сего жаху, знайтись на волі зі страху, перед злою жінкою.

І так зістаючись з трупом — остались лише Люцій і Агрипіна — а сей послідний, віддаливши поглядом невірників, остав ся з царицею.

Відтак зморщивши чоло і з глибоким поглядом і зимними, прошибаючими очима, схопив сильно переступну, ніжну руку, якої пальці аж вилискувались від золота і перстенів і при неволив Агрипіну подивитись йому в очі. І стискаючи сильно її мизильний палець, на котрім пишав ся золотий перстень — сказав:

— Цезар умер! отроений!

— Не правда!

Конзуль повторив знижаючим і шипячим голосом.

— Отроений через тебе... Агрипіно.

— Не правда, Люцій, — відозвалась грізно оскаржена, зі злостію в очах. — Уважай... хто мені в дорозі, позбуваюсь.

— Як сего! — додав на ново показуючи на мертвого Клявдія. — Но я помщу! На Юпітера і Олімп, говорю сего поважно, запамятай собі, Агрипіно.

Відтак забрав ся оставляючи її саму в комнаті злочину, де послідним сном спав уже нещасний імператор.

— Ах, ах, — одвітила Агрипіна підносячись поважно — отже і твоя смерть завтра, Люцій!

Її погляд прибрав нечаяно страшну ціху злости, коли вона додала се блідими і синими устами:

— Я також кленусь на Юпітера і Олімп... ти знаєш мою тайну... тайну смерти для себе... ти мусиш вмерти, Люцій Сервілій!

Була немов могуча фурия.

Щоб зробити сина орудієм свого панованя, не вглянула в його внутр, яка звірськість філювала і бурилась в князеви, цілий вир — чи-ж не виділа, що вибух сего потвора держать і спинюють уже лише тільки виховане мудрого Сенеки і Бура?

Похорон Клявдія давав йому тріумф!

Нерон мав лише сімнайцять літ, як зістав імператором і цезаром!

І коли забрав ся до чужого собі владіня, забралась Агрипіна до діла, аби усунути одного по другім з сьвідків страшного злочину.

Сенатори, що замішались в розрухи против Нерона, пішли на смерть. Невільник Гальотий тішив ся справді кілька годин свободою, но ще того самого вечера згинув від штилету иншого підкупленого.

— Усі померли — сказала задумана Агрипіна, певна і сама, — остаєсь лише найстрашнійший, найнебезпечнійший Люцій Сервілій, якого годі знайти. Де він подів ся?

З'явив ся невільник підносячи дорогу знавісу.

— Чого хочеш Сабінус? — спиталась цариця.

— Шляхотний трибун Фабій Гракх хоче видітись з Агрипіною.

— Хай ввійде!

II.

Останний із сімох.

Із приходом гостя, встала цариця із своєї софи, де лежала — і усміхнена, з погідними очима і витягаючи руку — приблизилась до нього.

— Ах, се ти, Фабій! Трохи спізнив ся нині — додала ніжним голосом.

І показала пальцем на маленький столик, різьблений із слоневої кости — де пишав ся хороший, пісковий годинник.

Молодий трибун не одвітив нічого, но схилив ся, поцілував подану ручку і відпровадив Агрипіну перед велике вікно, завітчане лаврами і оранжами, де посідали на софку.

Фабій Гракх один з найшляхотнійших і найбогатших патриціїв Риму числив трийцять літ.

Чорнявий, з палкими, чорними очима, найдобірнійшим профілем, з лагідною і граціозною ходою, елегантними манерами — не знати яким дивом зреалізував в собі сей тип старинної краси, яка зникла уже днесь.

Самі навіть боги Капітолю не мали гарнійшого обличя. У-

сі говорили, що він заняв місце Клявдія і зберіг для себе усі ніжності Агрипіни.

Хто знає, чи та злість і заздрість, якими обкидували його прочі, не походили за для його сили, богатства і шляхотности?

Він не зважав на людські язика... може бути, що з зарозуміння або страху, бо не хотів статись жертвою мстивої і заздрісної цариці.

Справді не чув для неї глибокого погляду — але все таки, се підбадьорувало його в власнім самолюбстві патриція, що він лише один зумів запанувати над серцем і гадками так могутчої жінки.

Говорили між собою.

Цариця усміхалась до Фабія, який раз враз підносив до своїх уст руку своєї пані.

На ново з'явив ся Сабінус:

— Се від божеського імператора — сказав — роблячи місце центуріонови, який приніс на таці табличку із слоневої кости, покриту верствою воску.

— Агрипіна просила о один едикт смерти — сказав жовнір, Цезар посилає її.

Схилив ся.

Схопила скоро воскову табличку, на якій були вириті слова.

— Дуже добре — сказала центуріонови — подаючи знак рукою. Сей віддалив ся мовчки.

А очі цариці мали дивний вигляд хитрої радості; діявольський усміх грав на її устах, коли до маленької касетки ховала табличку.

— Що се Агрипіно? — спитав ся трибун.

— Тому три літа — сказала — зі злими, острими і зимними очима — знайшов ся чоловік, який довідав ся о страшній тайні; і він важив ся грозити мені, — мені, яку назвав сенат »Божественна«, мені матери Цезара Нерона, мені, дочці, жінці, сестрі і матері імператорів!

— Та тайна...

— Не питай о ню Фабію Гракх, бо по тім всім не малоби моє серце для тебе більше нічого, як лише гнів.

— А сей чоловік?

— Його годі знайти помімо всіх средств. Два дні тому здавалось доглянути його на форум, — жовніри знають його обличчя; і щоби бути певною його увязнення, — сего, якого шукають три літа, постарала ся у Цезара о засуд його смерти.

— Його імя?

Не хотіла сказати, аж доперва на безнастанні наляганя Фабія прошептали її уста:

— Люцій Сервілій.

Відтак побачивши підносячу ся портієру і входячого Сабіна, вже трохи люта додала :

— Щож знов?

— Жовнір преторіянської гвардії привіз вязня.

— Хтож се? — спиталась цариця.

Гвардієць увійшов окружений чотирма Нумідейцями, які вели в кайданах чоловіка около сорок літ, що здавав ся гнути до землі усім своїм сильним і високим поглядом.

— Ах Люцій Сервілій!... се ти!... на кінець! — одізвалась Агрипіна, пізнаючи конзуля послідного сьвідка Клявдієвого мсрду. — І перша мщусь я — додала гнівно.

Відтак отворила скорим рухом отвір касетки і витягнула воскову табличку.

— Бачиш, се розказ смерти Люцію Сервіліє? Се для тебе, для нас двох.

Вязень одвітив лише рухом погорди.

Здвиг раменами.

— Дійсно для тебе! Пригадуєш собі? Клич тепер Юпітера й Олімп до помочи.

— Ти висьміхаєш богів, Агрипіно — одвітив вязень сильним голосом. Уважай на месть неба. Проч, я не боюсь тебе. Днесь рано я питав ся ворожки. Я не маю ще вмерти.

— Ворожка збрехала... Ти умреш Люцій Сервілій.

— Ти умреш також Агрипіно, бо ворожка додала мені, що перше я помщусь моїми власними руками на дочці Германіка. Чиж се не ти, негідна дочка чесноі Агрипіни Віпсанії і шляхотного Германіка?

— Дурний, хто визиває мене — сказала Агрипіна зі злости.

Усміхнув ся з пожалінєм.

— Віддати катови сего чоловіка і принести мені його голову.

Жовніри відвели в'язня.

Но діставшись до дверей, він відвернув ся лагідно і своїм коротким, іронічним голосом докинув слідуочі слова:

— До побаченя Агрипіно!

— Фабій, Фабій! — сказала, хапаючи за рамена трибуна, — йди з ним. Хай умре перед твоїми очима, хай буду певна його смерти!

І нетерпеливо оставляючи комнату, вийшла зі страшною злістю на добичу — а Фабій, слухаючи розказів своєї пані забрав ся з гвардійцями і в'язнями.

III.

Право життя!

Був пречудний час.

Небо, найчистішого лауру, без хмарочки, кучалось в золотистих промінях сонця.

В віддалі пестила око отверта, цвітиста, римська кампанія, поперерізувана кольосальними акведуктами, опоясана гостинцями, що вились поміж мармурові гробівці

Між запасними капарисів і лаврів велитнями вносились чарівні вілі своїм як сніг білим блеском, своїми терасами із карарійського мармору, і немов ховались між рожевими колюнами порфіру.

На долі гори і безмір далекого, синього моря, обрамляли ту ніжну панораму.

Недалеко городів Салюста, вздовж апійської дороги, прямувала, в окруженю невільників і ліктора, на квіринальський горбок богата лектика.

Її сніжнобілі фіранки були сильно заслонені.

Раптом задержалась лектика.

Невільники не знали що чинити, дивились збентежені на

ліктора, який говорив сильним голосом до особи за фіранками.

— Похід засудженого на нашій дорозі, шляхотна пані. Його ведуть преторіяни Агрипіни. Ними — о скільки вижу — доводить трибун Фабій Гракх.

Ніжний і мельодійний голос відповів зі середини лектики:

— Длячого задержуватись, — прецінь маю право йти навіть побіч самого Цезара?

— Але новий едикт Нерона боронить під карою смерти заходити дорогу його представителям.

— Чи вони ще далеко?

— Ось уже! — сказав один з невільників.

І в дійсности, із за одної з найгарнійших палат апійської дороги, висунув ся малий похід, що вів в'язня до Гемоній.

Так називав ся один із скалистих ярів авентинського горбка.

Там лишали тіла і трупи засуджених на смерть закіль по-вкидали їх до Тибру.

Звідсіль було далеко до сего місця смерти.

Побачивши білу лектику і ліктора, що уже пустив ся наперед, поклонив ся Фабій Гракх із почесністю і приказавши жовнірам уставитись в довгий ряд попід рожеві кущі, відізвав ся сильним голосом:

— Місце для Вестальки! Знизити топорі і конія перед шляхотною жрекинею!

Лектика перейшла.

І фіранки із білого, золототканого атласу відхилились, а очам Фабія показалось найніжнійше, прехороше личко жінки. Став з подиву як вкопаний.

Не могла мати більше як вісімнайцять літ — і мала на собі довгу шовкову туніку, білу як сніг — а на ній був накинтий багрянний плащ, що спинав ся на раменах аграфами, показуючи одно наге рамя, таке білесеньке, як прозора морська піна.

Золоте волосє, хороше як небо, закривала разом з обличчєм прозора і легенька заслона.

Вона відкинула її.

— Задержись ліктор! — сказала.

Відтак показала своєю маленькою рукою на в'язня.

— Чи йде на смерть?

— Так — сказав Фабій глядячи її пильно в твар; на розказ Агрипіни.

— Гадаю, що се якась месть, не правда! Щож він зробив? Здаєсь, є шляхотний і добрий — і гадаю, що римський красавець.

— Се конзуль Люцій Сервілій.

На хвилю спинились блискучі очі молоденької, співчуваючої дівчини на засудженім, що стояв мовчки.

— Йди — сказала усміхаючись — йди Люцій Сервілій, ти вільний — весталька Лівінія пускає тебе на волю.

І з благаючим поглядом звернулась до трибуна Гракха.

Сей колибав ся боячись злости Агрипіни, коли довідаєсь о тім, що сталося.

Відтак, боячись передовсім, щоби не зразити собі богів, і підлягаючи мимоволі ясним, великим очам, що впивались в нього, не важив ся відмовити бажаню вестальки.

— Ти знаєш добре трибуне — говорила дальше своїм дзвінким голосом — ти знаєш добре, що ми вестальки маємо право житя для засудженого на смерть, якого стрінемо на нашій дорозі!

— Так — сказав Фабій — але мусиш присягнути мені, що не знаєш, за що був засуджений Люцій Сервілій.

— Присягаю тобі на богиню Весту! — сказала вона.

— Дуже добре і ти виповниш се — одвітив трибун схиляючись перед Лівінією. Відтак, розв'язавши шнури із шляхотного конзуля, додав:

— Люцій Сервілій, ти вільний!

— Які боги наднесли тебе шляхотна жрекине Вести! — промовив сей послідний з подякою. — Римлянин живе більше своєю местію, як своїм житєм, а ти дозволила мені одно і уратувала друге. Будь благословенна великодушна Лівініє! Люцій Сервілій ніколи не забуде твого імени!

Приблизив ся до лектики і уцілував руку вестальки.

Відтак, звернувшись до Фабія, який не міг відвернути своїх очей від Лівінії, додав:

— Наколи я ворог Агрипіни, я не є же більше твій Фабію

Гракху і не маю в своїм серцю для тебе ані гніву, ані злоти.

— Так, ти став ся! Люцій!.. — одвітив трибун — но завтра, ти вже не мавбись такого щастя, як нині. Щасть тобі! і мої бажаня із тобою! Но вже ніколи не усправедливлюсь перед Агрипіною.

— Я не боюсь цариці. Ти видиш шляхотний трибуне, ворожка казала правду, я не мав ще вмерти.

І віддалив ся поволи в напрямі до римських передмість — а біла лектика вестальки зникла на закруті дороги.

— Вертайте до палати Цезара — сказав трибун до гвардійців — а що сталось, я сам донесу.

Остав ся сам, без гадок. Здавалось нічого не видів, із мрійною душею — що поривалась надмірним і ніжним зворушенем — а невисказана якась радість пробивалась ніжним проміням до серця і навскрізь злеліяної душі.

Відтак, усівши коло гробівця, із рожевого мармору, який отіняв тихий, пальмовий гай, підпер ся руками і думав, або говорив зі собою водячи рукою по чолі, що жарилось.

Лівінія!.. Лівінія!.. Ах, що мене по тім всім обходить Агрипіна!.. я її ніколи не любив.. Лівінія моє житя.. Агрипіна... се моя смерть!

IV.

В цісарській льожі.

Сего вечера відбувалось в цирку велике представлене.

Мали боротись атенські глядіятори із львами і пантерами, що недавно був прислав імператорови намісник Африки.

Пригрівкою до глядіяторів мали служити христіяни.

Але найважнішою новостію було се, що Цезар Клявдій Нерон, в супроводі ліри, мав сьпівати кілька дивних поем, як се було давнійше і які утворив сам при помочи своїх учителів.

Народ займав уже місця.

Молоді, красуні, лискучі від мінячих ся брилянтів, дорогих камінів, в ожерелях, перстнях, в шовкових, білих туніках, або прозорих плащах, займали одна за другою перші місця, перед самою ареною.

Трохи даліше, можна було побачити римських матрон вбраних в довгі столі призначені на се торжество.

Відтак по всіх сторонах порозсїдались красавці Риму, з відзнаками на грудях; конзулі вбрані в темплюм і сенатори, яких можна було пізнати по тогах і палицях з слоневої кости.

Лише ще цісарська льожа і лавки вестальок були порожні.

Ждали приходу Нерона, щоби зачати видовище.

І нечаяно, при вході до цирку, повстав рух і заплескали тисячі рук.

— Віват Цезар: слава для цезара! Многих лїт для Нерона!

Льожа, що вносилаь серед цвїтів і лаврів почала отвиратись.

Увійшов Нерон в товаристві Агрипіни, котрої очі горїли огнем і через хвильку гляділи навкруги — чи не спїткають часом кого знайомого серед тої веселої товпи амфітеатру.

— Дячогож не прийшов він? Що-ж робить, аби не бути сего вечера коло мене! — сказала тихо.

І її брови, викрашені чорнилом, піднеслиь в гору — а задрість і гнів, захмурювали її обличя.

— А може любить иншу?.. ах; страшно пїмстилаби я!..

Та льожа, що служила для вестальок і знаходилась побіч королївської, напротив жреців, зачала також заповнятись.

Вестальок було числом десять, всі вбрані в шовкових тунїках, сніжного колїру і в довгій заслонї, що закривала їм голову і запикалась в горі золотою шпилькою, висадженою до рогими камїнями.

І коли з них послїдна засїла уже на своїм місци, почула Агрипіна, як отвираєь її льожа.

Обернувшись, побачила трибуна Фабія Гракха, що глядїв з сильно впяленими очима на жрекинь; здавалось, що не доглянув навіть її.

Задразнена в серци тим його байдужним поведенем зглядом неї, подивилась в тїм напрямі, де глядїв трибун і побачила несподївано, як запаленїлась одна із вестальок, а відтак страшила немов панованє над собою.

Видавалась молода.

Для відміни, від інших була русява і румяна, біла і ніжна, наколи усі її товаришки були чорняві і мали трохи матовий вигляд.

— Ах, вже знаю! — сказала зі злостію.

Взяла сильно трибуна попід рамена і сухим, зимним голосом промовила.

— Ти важив ся глядіти на інших женщин, коли я ту є, Фабіє Гракх!... І то ще тоді, коли робимо тобі честь, даючи одно місце в цісарській льожі!

На сі слова прокинув ся наче з мрій...

Живо замкнулись його очі, якби хотіли задержати ще в пам'яті якийсь магічний і чудовий образ, відтак отворились і пильно гляділи на змінену твар Агрипіни.

Но його погляд був зимний, ледовий, якби хотів силою волі відірватись від сего стану дійсности.

— Ах, я немов здурів! — прошептав тихо.

Але розуміючи, що зі заздростію і жорстокістю цариці не зайде далеко, мусів приготувитись, щоби зберегти себе перед її злістю і местию — спам'ятив ся і уцілував королівську руку і промовив:

— По тім всім, що я доніс тобі, — по твоїм шаленім прийняттю, яким стрінулась мене, коли довідалась, що за помочію богів видістав ся з твоїх рук Люцій Сервілій — то признаюсь, що я боюсь тебе...

— Чого?

— Твоєї злости!... Незважаючи на все, чим мене обдарила всемогуча мати божеського імператора... не важусь являтись перед тобою Агрипіно... і... прошу прощення.

Се сказав тихим голосом, без збентеження, без пориву, держачи сильно уціловані руки, якби хотів скрити перед нею ту брехню, яку проголосили його уста.

Но вона, що забувалась аж до безпам'яті в своїх почуваннях до Фабія в послідних почуваннях її життя — прийняла се за оправдане від хорошого трибуна.

А може дійсно бояв ся, що образив її, відтак навернув ся і остане на все під її впливом — і для чогож непокоїтись дарма?

І ставши знов приємною і милою, усміхнулась до Фабія, прошибала його своїми палкими очима, відтак приневолила сісти коло себе і прошептала тихим ніжним голосом:

— Прощаю тобі Фабіє!

— Дякую! — одвітив сей зимним тоном і з відверненими очима.

Не зауважила сухости його голосу...

Не виділа холоду його погляду.

Перед ними і навкруги них приплескувала товпа з цілим запалом борбі глядіяторів, що тіло в тіло боролись серед арени і змоченого піску із дикими звірями, котрі шарпали пазурами і зубами їхнє тіло — і розливали навколо себе цілі калабані крови...

Се було щось страшного, та борба чоловіка против розшалілої звірини, похміле крови і смерти, відпар теплого, людського мяса!

Но римляни шалено любили такі видовища!

Їх утіха проявлялась сильним тупанєм ніг і приплеском рук.

І так, коли вмирали глядіятор і лев, борець і пантера, коли падали на окривавлений пісок... тіло в судорогах... члени відірвані... не було в тій товпі ні угамованя ні милосердія для жертв, ні клику протесту против такої жоркості!

V.

Засуджені до цирку.

Відтак прийшла черга на християн, що переходили рядами, спокійно і сумно, попри цісарську льожу.

Між ними були і молоденькі жінки і діти, котрі вже так скоро позбавляли своєю душою від земних кайдан... гадка зверталась ген-ген в гору, йшли всі з веселим серцем, готові... на жертву... мучеництво... смерть!

Деякі котрі з них сьпівали і додавали відваги для боязливих і дітий, в котрих переходила дрож по тілі на погляд предметів до муки.

Бідні цв'іточки, що чулись так щасливими в підземелях катакомб, в теплім отруженю віри, любови і вірности... котрих жорстокий розказ варварського імператора так насильно вирвав із їх підземель.

Божий вівтар, якого запах чистоти і невинности, зносився ген-ген, аж до самого Бога, як небесний огонь, під тим сумним склепінем, і містична полумінь, що отружала їх — надавали їм мимоволі великої пошани!

Яка воля в тих мушин!.. в тих жінок... в тих боязливих, молоденьких дівчат... в тих ніжних діточок... що призначені на такі муки, перед так жорстокою товпою!

Їхня поява в амфітеатрі зістала привитана окликами дикої радости, дикі голоси лунали по усіх місцях, де тільки знаходилась товпа і в своїм фильованю немов хотіла висадити грубі, камінні стіни.

Християни обіймались з усміхом, показували пальцем на високе небо, і... тішились, що те небо отворить їм смерть.

Переходили поміж два ряди »венаторес«, (Глядіатори, що боролись із дикими звірями), що держали в руках великі нагайки і ударяли сильно кожного мученика, на знак, що перейшли вже коло них.

Казали їм йти в такім порядку, як сего домагався народ а той, що вів їх, уставляв їх групами по пять або шість навкруги арени.

Між ними знаходилась также і молоденька, шіснацятільтна дівчина, римська патриціанка, котра доперва перед кількома днями, навернена до релігії Ісуса з Назарету, покинула родину, любов, богаті палати повні скарбів і невільників, де вона була немов королівна заким пізнала і приняла божественну Науку Роспятого... а покинула для покірної жертви... щоби обливати і пестити своїми ніжними руками рани мучеників...

І коли її побачили надходячу, бліденьку, в білій як сніг, невинній одежі — задрожала товпа із радости, бажаючи мати приємну забавку, видячи на муках і тортурях ту так високо поставлену Сільвію, яка спротивилась принести жертву фалшивим богам!

Була привязана до стовпа по середині групи християн і

кількох женщин. Найулюбніша забава для товпи була тоді, як на жертву кинули сїтку і вона мусїла боротись із дикими биками.

Ті брали її на роги і підкидали в гору, щоб відтак знов зловити... кинути до землі, місити і пробити своїми гострими рогами.

Не раз у такій хвилі стрічалось чудо і звір ставав спокійний і лагідний; він клав ся сам спокійно — ніжно до ніг мученика.

Но по більшій частині... мусїли боротись.

Се була радість для народа дивитись на тих нещасних, як вони без німої навіть скарги, під страшними муками, знаходили свою смерть.

Одним замахом підкидав голодний звір їх в гору.

І коли змучені впали на землю, збігались пантери і тигри навкруг жертви, рвали на кусники їх окрівавлені члени... і тільки часом відізвав ся ще голос вмираючого... а сей голос розлягав ся триумфом:

— Я християнин!

Вивели медведів і леопардів, котрі кинулись гурмою, дико, на живе мясо, яке подавалось їм.

Розляглось кілька окликів страху з поміж дівиць, котрих ніжність і нервовість тяжко ще боролась против таких сцен.

— Відваги брата! Бог вас благословить! — розляг ся голос старця, що стояв спокійний і лагідний по середині загальної матушні.

Се був папа, зловлений в катакомбах, в тій хвили, коли відправляв Службу Божу і з протягнутою рукою давав послїдне прощенє і найвисше благословенство.

— Батечку!.. батечку!.. скрикнула молоденька дївчина, привязана до стовпа. — Батечку!.. ратуйте!.. тигр! Ах! тигр!..

Старець підніс очі до неба і молив ся горячо.

Навколо нього, яка гекатомба!

Мерці... розривані... вмираючі.

Деякі молоді що-й-но зачинали і боронились з запалом... відвагою... немов виривали перед зубами диких звірят ту блї-

ду і тремтячу громаду жінок дітей, які... лише клячили і молились.

Прошибаючи зойки оплескувала товпа на горішних місцях і льожах, де знаходились римські красавці, трибуни, конзулі, всі тішились видовищем.

Се була борба безсильна, страшна.

Падали і зливались разом христіяни і звірята, перші, хочачи вмерти, другі кидаючись на свою добичу.. служили иншим за ігрище — кусали і розривали молоде мясо — окрівавлені члени... і дальше мчались...

VI.

Сільвія.

Се тягнулось довго для тих, що хотіли вмерти, — коротко знов для видців, що багнули людської крови.

Коло стовпа творили уже людські тіла в півколесі немов вал коло Сільвії.

Но вона ждала і молилась і виглядала своєї черги.

Чи мала героїчну відвагу своїх товаришів?

Хороша головка похилилась лагідно... її бліде чоло, яке він чало мягоньке, гебанове волосє, виглядало як лелія, що заледви розпукаєсь... а тінь жаху малювала на ньому свої картини.

Руки, як витесані із найгарнійшого моделю... ті ручки, що так ніжно цілувалиби найгарнійші уста.. ті ручки тепер — стягнені грубими шнурами... дрожали нервово...

А її голос просячий, сей тихий голос, дрожав і шептав зі страху, без найменшої надії.

— Татусю!... благословіть мене... ах, татусю... моліть ся, щоби я не стратила відваги!

Поважний і лагідний старець взніс над нею свої слабі, старечі-очі

— Не бій ся Сільвію... Бог тебе любить і тебе кличе... Відваги дитинко!

І своєю рукою, дрожачими пальцями які підніс в гору, благословив старець дівчатко... благословив мучеників... благо

словив жорстоку товпу, товпу без милосердія, що домагалась його смерти.

Із сего вирвав його глядітор, ударом дрота, що був распалений в огни аж до червоности, і котрим потягнув його кілька разів по обличю.

Старець припав на коліна, на землю, на котрій застигла ще тепла кров, замкнув очі і лише, ще з його тремтячих уст, виходили слова благословеня.

Сільвія скрикнула.

Хто її підпомагати ме, додавати ме тепер відваги!

— Бозю, Бозю! — молилась видаючи слова роспуки із своєї душі.

— Не опускай хоч ти тепер мене.

— Християнка!... Християнка!... — кричали вже зі всіх сторін.

Задрожала.

Серед тої арени осталась сама; усі, усі вже з її окруженя повмирили.

Чоловіки, жінки і діти, всі теперішні мученики діставали уже в тій хвили в хорошому небі від соледкого Ісуса з Назарета вінець слави і щастя...

Зелізними гаками стягали невільники мучеників до »spoliarium«, а тих що ще віддихали, добивали і стягали з них одежу.

Се була страшна трупарня і різня.

В тім часі повертали знов інші на арену, засипували кров піском, збирали окрівавлені члени людського мяса.

І несподівано розляг ся по цирку, із напрямю від підземних хідників, страшний рев.

Настрашеними очима, побачило дівчатко із жахом як гналась на ню голодна пантера. Через два дні не давали її нічого їсти.

Бігла в підскоках, з отвореним ротом із якого текла піна.

Казилась, підскакувала, ревіла із сеї свободи... відтак пускалась півколесом, біла хвостом о землю, шпирала і шукала добичі...

На кінець причаїлась, утихла, наїжила шерсть і подалась обережно в напрямі стовпа.

Тишина, тиха як смерть, залягала амфітеатр; кожний ожидав тої хвилі, яка була страшна.

Розляг ся лише слабкий голос Сільвії.

— Христе! змилосердись наді мною... я слабенька і дрожу... ратуй мене.

Пантера зближалась.

Мурмотячи з радості обігла кілька разів навкола привязаної дівчини... відтак з отвореним ротом причаїлась до неї... витягла пазурі і скочила...

Сільвія скричала страшно і замкнула очі чуючи, як бризкає на ню піна розшалілої звірюки.

— Я християнка! — скричала.

Була хвиля страшного ожаху в тій метушні конаня.

Дівчатко заніміло і напружилось. Відтак обійняв її немов гураган.

Здивована, що не чує на своїм тілі страшних зубів пантери, відважилась Сільвія поглянути... блиснув послідний погляд, з під довгих вій...

І... її бліді уста усміхнулись... незмірима радість засіяла на її личку... а серце з подяки тяжко зітхнуло, високо-високо, генген, аж до самого неба.

— Ах, Бозю!... Ти не опустив мене!.. Будь благословений!

Коло її ніг лежала пантера, покірنا і лагідна, як дитина — як під рукою свого учителя — а її мягенький язик лизав ніжно ніжки маленького дівчатка.

Но народ кричав... хотів ще крові.

— На смерть!... убити її!

Відтак звернули глядіятори увагу пантери і вивели її з арени.

Невільники звернули зі Сільвії білу туніку і обвили її тіло гороховляною соломою.

Но відвага вернула знов до її душі, вона молилась з запалом, вірою, підчас тих приготовань на нові муки.

Мала статись живим костром для огня.

І її погляд знов запалив ся, підніс ся в гору і молив Всевишнього о поміч і відвагу.

Її личко запаленіло зі встиду...

В своїй невинности лелії, мусіла дивитись, як її розбирали перед очами тисячів поган, що пожирали її своїм поглядом.

— Боже мій! — молилась — я хочу вмерти з любови до Тебе... но ратуї мене із сего встиду і упокореня, ратуї від поглядів сеї товпи... Заклич мене до себе!...

Кат зближив ся держачи уже запалений смолоскип в руці... відтак підніс свою сьвятотатську руку щоби доторкнутись сего ніжного тіла... сего сьвятого ліла... що здавало ся дрожати перед всяким дотиком... перед сею профанацією.

Але... відскочив нечаяно із здивованем, кинув смолоскип на землю — і звернувшись до імператорської льожі, закликав де Нерона сильним голосом:

— Цезар, христіянка вмерла!

VII.

Задраснена в серце.

Друга часть видовища се був заповіджений виступ Нерона на сцену. Скоро забрали невільники тіло і уставили сцену і смолоскипи. Усі ждали.

Імператор зліз зі ступнів престола і пішов під оплесками народа.

Настроїв ліру і сьпівав з душею епопею про Юлія Цезара, героя галійської війни.

Кождий прислухував ся.

Чи ж не видавав ся він із тими отвореними очима, тою чудовою деклямацією оживлений бог Апольон?

Чи ж сей »великий артист« заслугував на що инше, як лише на аплявзи?

Чи не було се ошаліне легкого тріумфу поміж тисячами молодого народа, се »шипіне голосу«?

Підчас сеї хвилі величнього »подвигу« звернулась Агрипіна до Фабія, хотіла говорити з ним.

Та з здивованем і зі злостію зауважила, що чорні очі молодого трибуна пожирали майже огнем одну із вестальок.

І побачила, як одна із наймолодших жрекинь, та, що знаходилась найблизше імператорської льожі, а котру зауважила

ще при вході трибуна, — обернулась, подивилась. притягнена немов магнетичною силою Фабія, і легко відвернулась... запаленіла... і визиваючим рухом притиснула свою руку до серця.

— Ах, таж се гарнійша від мене! — сказала задразнена мати Нерона.

Прошипіла се зі злостію, заздростію... зрозуміла, що Фабій збрехав перед нею... її не любив уже більше... а може не любив її ніколи!...

Здавалосьь, що все валилось перед нею

її серце заболіло... її щастє улетіло... її жите тепер без ціли...

Мусіла усісти на своє місце, щоб не впасти.

Важкі гадки пошибали як лискавка по її гордо піднесеній голові, не могла зібратись ані на однослово.

Гук френетичних аплявзів звернув увагу Фабія на видовище. Могучі і простий народ з послідних місць, кидали Неронові до ніг цвѣти, вінці, лаври, пальмові галузки...

Хороші патриційки виривали китиці цвѣтив зі своїх грудий, волося — кидали на голову імператора хмари запашних цвѣтів.

Трибун побачив палкі очі цариці, котрі прошибали його, якби хотіли провертїти його внутр аж до самої глибини серця і душі, якби хотіли пізнати ту тайну, для чого перестав її любити, для чого так шпурнув ген від себе... сей її ззелїяний образ досконалої краси.

— Божеський імператор сьпіває як Апольон! — відозвався.

Не одвічала, мірила і гляділа дальше.

Страшна, непримирена злість бурилась, фильовала в її естві — в на все задрасненім серци.

Не могло ані гадкою майнути її, що стріне колись соперницю — вона, що мала під своїми ногами цілий сьвіт; вона, чудова краса, цариця, Августа!

По тім жіночим болю прийшов гнів, гнів за для опущеня.

Повстало бажанє, страшне бажанє мести. — за для того так великого упокореня імператорської висоти.

— Но скажи мені Фабіє Гракху — ти не назвав мені іме-

ни тої вестальки, що увільнила Люція Сервілія — спиталась тихим голосом.

Трибун збентежив ся.

Та жінка без сумніву хотіла пімститись на Лівінії, либонь навіть догадувався вже сего.

Не міг спротивитись в своїй невинности так нечаяному до маганю і несподіваній цікавості.

— Чись забув се імя, хороший Фабіє? — спиталась солодким, зрадливим голосом і з погідним усьміхом — і не знати, чи любов, чи гнів запалили так її очі.

Подивив ся на лавки вестальок.

Чого мала боятись Лівінія?

Чиж не була не досяжима і сьвята, яко жрекиня?

І через се, навіть жорстокість самої Агрипіни, не могла досягнути її в сьвятини Вести.

Ані мечь ані злочин не могли перейти сих порогів!

І видячи, як цариця не довіряє йому, усьміхнув ся також, а його уста проголосили мельодійно се хороше, як цвітка зле-ліяне імя:

— Лівінія!

— Хороше імя! — додала недбало... Но коли не вмер Люцій Сервілій, то він на все є прогнаний з Риму а його добра є сконфісковані на кошт Цезара.

— Отже, ти вже пімстилась Агрипіно: чого хочеш більше?

— Я би хотіла його смерті!

— !! ?...

— ...Зі смертю минесь гнів, бо лише сама смерть береже ту тайну!

Тихе вражіне залягло сі слова.

І коли кінчилось видовище а кождий відпочивав, вглядали і важили вони свої гадки.

Вестальки виходили все послидні, щоби не тиснутись між тоюпою, яка прямувала фалянгам до виходів і там ожидала або лектик, або коний — або повозів, котрі тягнули невільники.

Так само забрались окружені двором і гвардією преторіанів, Нерон і Агрипіна, а трибун ожидав виходу вестальок.

Дрожачи, боязко і з повагою, подав свою руку Лівінії, що би допомогчи всісти її до лектики.

Жрекиня нахилилась до нього і промовила тихим, дзвінким голосом:

— Будь завтра рано в сьвятині Вести, шляхотний трибуне я мушу поговорити з тобою!

— Буду! — одвітив коротко.

VIII.

В сьвятині Вести.

Сеї ночі не спав Фабій Гракх.

Ніжний привид станув ся по його гадках... а уста шептали солодке імя...

Серце товклось...

Але привид, се не був привид цариці.

Се імя, не було імя Агрипіни.

Його дух полинув на запашну, цвітисту дорогу миртів і вергоній, овіяну подихом лаврів і кипарисів, де прохожалось хороше дівча в срібнобілій одежи із заслоною, що закривала її личко.

А під тою заслоною!... який мистецький профіль... які сині очі, як те небо... яке русяве, шовкове волосе! Який контраст до інших женщин цілого окруження, цілого города!...

А може се була дівчина прогнана з Германії або Галії... з личком як лелія... така ніжненька!...

Лівінія! Лівінія! зітхнув в тишині ночі.

Зачинало свитати.

Помало будив ся Рим і оживав своїм рухом. Перед його палатою переходили невільники, коні, вози, лектики.

Вийшов також і трибун і подав ся в напрямі до колегії вестальок.

Не зауважив як його слідив якийсь чоловік, йшов крок за кроком за ним і, перейшовши, так само як і він, лятинську дорогу і форум, задержав ся менше більше в тім часі, що й він, перед сьвятиною Вести.

Кілька разів оглянув ся Патрицій позад себе.

Но невільник, що слідив його, і видячи як задержуєсь Фабій, сховав ся за широку коліумну з зеленого мармору, і не опускав з очий ані одного з рухів трибуна.

В Патриція забилось серце: невисказане зворушене заповнило його душу.

Його руки дрожали, а очі запалились сильним огнем.

— Чого хочеш Фабіє Гракху? — спитала женщина кланяючись хорошому горожанинови, що був знаний на цілий Рим.

— Говорити зі шляхотною Лівінією.

— Ожидає тебе, ходи за мисю.

Минув довгу, звисаючу, шовкову портієру і опинив ся в великій комнаті; лискучі стіни, з найчистішого мармору, були вбрані білими килимами, що спинались золотими гірляндами.

На середині комнати, на пишнім вівтарі, що був вбраний вінцями запашних цв'ітів, горів на кострі ясною полемією св'ятій огонь.

Коло нього сиділо десять вестальок, шляхотні і хороші — і пильнували в найбільшій порядку і з увагою його, знаючи добре сей звичай, що карав страшно нещасну, котра би занедбалась хоч на хвилинку в своїм обов'язку.

Бо, як з одної сторони, стрічали вестальок всякі почести — так з другої знов не знало право для них найменшого помилювання коли провинились.

Жрекиня, яка забула на свої обов'язки і через свою невагу дала згаснути св'ятому огневи, або коли спроневірилась своїй дівочій чистоті, йшла на смерть живцем замурована.

І з тої власне громадки поганських женщин, повстала Лівінія — і зближаючись до трибуна, уклонила ся.

— Добре, щось прийшов Фабіє Гракху — сказала — хочу поговорити з тобою о біднім Люцію Сервілію.

Відтак, випереджаючи його, піднесла портієру і знайшлись разом в пишному городі вестальок.

Йшла побіч нього ціла біла і русява, з легко відгорненою, довгою заслоною... трохи зворушена... з очима голубими, як небо в своїм погляді...

Стежка, котрою йшли, скінчилась кущами цв'ітів і зеле-

ними деревами, що отіняли в горі своїми гіллями воздух і творили над їх головами як би альтану — з котрої розлягався цвіркит пtiць.

Сей похід мав незміримий чар...

Тиха радість переповняла їхнє серце...

І, звернувши нарконець до патриція своє ніжне личко, з ясними і чистими чертами, промовила перша Лівінія:

— Чи знаєш Фабіє Гракху, що Люцієви Сервілієви грозить нове увязненє?

— Так.

— Як переходила через форум, чула я едикт Цезара. Нещасний конзуль прогнаний і обрарований зі своїх дібр.

— Щож дальше?

— Хотіла би помочи йому — одвітила Лівінія — із тих скарбів, які потрібні мені. Чи можеш помочи мені?

Фабій збентежив ся.

Якесь незнане, дивне чутє гризло йому у серцю.

Чи була се родяча ся заздрість?

Може.

Додала:

— Знаю, що ти добрий і співчуваючий, шляхотний Фабіє і ддятого звернулась я до тебе скорше, як до иншого; чи зле говорю?

Одвітив скоро:

— Як ти займаєш ся тим чоловіком Лівініє!

Запаленіла, здаєсь розуміючи, що хотів висказати — а може догадалась і того чутя, яке приневолило його так говорити.

І зітхаючи глибоко, підперла голову руками і думала.

Кілька сліз потекло з її лязурних очий і поплили тихими брилянтами по білому личку.

— Се сумна історія — сказала нарконець тихо — повірю тобі. Фабіє, ддя твоего щастя...

...Слухай!

ІХ.

Ідиля.

Лівінія усіла на кам'яній лавці а засоромлений Фабій із своїх підозрінь похилив ся і кивав задумчиво головою.

Усьміхнулась, схопила його за руку і промовила своїм дзвінким голосом:

— Оповіданє буде довге, сїдай коло мене, ту на лавку.

— Мій батько — говорила Лівінія — сенатор Юлій Лівіній, оженив ся з молододою Галійкою, яку привели римські війська разом з иншими невільниками.

Була хороша і мила, походила з королівської крови і її купив шляхотний Лівіній, забрав до себе і так полюбив ту русяву Альбанію, що дав її своє імя і оженив ся.

Се була злука, яку благословили боги!

Я народилась, приносячи зі собою щастє в палату мого батька.

Мала вісім літ, як померла весталька Клявдія Левія.

Великий Понтифекс вибирав на її місце, після звичаю, дівчат по найбогатших і найславніших римських домах.

Та честь припала мені.

Коло богині Вести я проживаю уже щасливо вісім літ, коли стрінуло мене найбільше нещастє в мойому житю.

Тому ще три літа оженив ся з Агрипіною імператор Клявдій Цезар і на некористь свого сина Британіка, установив своїм правним наслідником Нерона-Доміція-Агенобарда.

Одного дня запросила цариця мого батька, кілька инших сенаторів і конзуля Люція Сервілія до себе, на приєм, де мав бути также і Клявдій.

Нещасний!...

Умер отроєний!...

— Отроєний?! — скричав Фабій підносячи ся скоро. — Чи кажеш правду, хороша Лівініє!

— Так, дійсну правду!

— Отроєний! — повторив ще раз з напружененими очима.

— А знаєш через кого Фабіє Гракху? Його отруїла та жін

ка, котру зробив царицею і королевою сьвіта, сей потвір в людськїв тілі, що зовесь... Агрипіна!

Фабій скрикнув, як громом прибитий.

Гладив рукою чоло, упадав під тягаром тої страшної тайни.

Щоби не впасти, мусїв спертись на пень великого, старого евкаліптуса.

— Ах Лівініє! — шепотїв тихо — я не знав нічого про се! Тайна була добре бережена!

— Ту тайну — одвітила — ту тайну смерти, яку знав лише мій батько, а більше ніхто — зберегла лише креатура Агрипіна — і усунула одного по другім з тих усіх, яких імена добре запам'ятала собі.

Мого батька, сенатора Юлія Лівінія, засудили несправедливо на смерть за участь в бунті!... Смерть страшна!... Моя мати,, дорогенька моя мама Альбанія, пробилась з розпуки...

— Бідна, нещасна Лівініє! — прошептав сильно зворушений Фабій і то зворушений аж до глибини серця.

— Так, так трибуне, бідна і нещасна, що осталась самітна без родичів в шіснацятім році життя!

— Я твій приятель Лівініє — прошептав трибун, а тепла слеза упала із його очий.

Подивилась зі слабим усміхом і подякувала поглядом.

— Як ти довідалась о тій тайні? — спитав ся

— Шляхотний Юлій Лівіній предвидїв свою смерть і мав ще час описати ту сумну історію і передати мені, його наслідниці.

Се була честь цілого його життя, життя чесноти, льяольности — спадщина, яку оставив мені, щоб я берегла.

Не хотїв, щоб його дитячко погорджувало своїм батьком вірючи у ту видуману байку бунту против свого імператора.

Перед своєю смертю, переказав мені тайну сеї драми, при якій знаходив ся і заплатив її життям.

— Ах!

— Ідучи за сьвятими вказівками сенатора Юлія Лівінія, я нищу усі інтриги Агрипіни.

— Твоє серце добре Лівініє — но яка тяжка задача до сповнення!

— Я всюди показуюсь, де лише можу уратувати засуджених нею на смерть, хочу помагати їм.. гнів тої проклятої жінки убив мого батька-... спричинив смерть мсеї матери!...

Огонь палахкотів в синих очах хорошої жрскині.

Її личко зайнялось запалом під жаром її слів, уста дрожали під спомином тих сумних спогадів.

— Бідненька Лівініє! — шептав ніжно Фабій.

— Для того видиш трибуне, хочу післати конзулеви Люцієви Сервілієви послідній жертві Агрипіни, і послідному сьвідкови драми, де знайшов Клявдій свою смерть, дві тисячі сестерців!

— Сповню твою волю добра Лівініє і послухаю тебе, як невільник.

Відтак схопив її за руку, підніс до уст і уцілував з такою почесністю, якби не хотів і дихнути навіть на ті білесенькі і ніжні пальці, хорошої як рожа вестальки.

Но звертаючись до нього сказала:

— Мусимо розлучитись трибуне, мене очікують товаришки і гадаю, що Фабій Гракх має шляхотне серце.

І усміхнувшись любо до молодого патриція, натягнула заслону і дивилась як відходив.

Но в хвили, коли мав уже відхилити білу, шовкову портієру, що відділяла вхід до городу, обернув ся і хотів ще раз поглянути на неї.

Оглянув ся і зблід нечаяно.

Сперта на порфірову колюмну, притискала обі руки жрекиня до серця.

Здавалась омлівати.

Була хвиля, в котрій гадав бічи на поміч.

Но дівчина запаленіла, видячи його рух і мимоволі, тихотихесенько і сумно, прошепотіли її уста.

— Фабій!... ах, Фабій!...

Трибун вибіг, настрашив ся.

Весталька, чи могла вона вже кого любити?

І майже біжучи до своєї палати, віддаляв ся сильно збен-тежений від сьвятині Вести.

— Задержав ся в колегії ясна царице — донсвив в тій хви-ли один з невільників Агрипіни.

Наступила хвиля здивованя для неї.

— В колегії вестальок! Говориш правду?

— Кажу правду.

— Но не ввійшов?

— Ввійшов!

— Так, мушу знати усе — шепотіла бавлячись малим шти-летом, — і... хай уважає, бережесь!... Горе тій, для якої подо-птав мене... аж до самої смерти для неї страшні — страшні тор-тури!... Мати Цезара Нерона ніколи не прощає!

Х.

Сьвятотатство і магія.

Спадала ніч на сплячий Рим...

Утихали далекі голоси... гасились і завмирили сьвітла у високих вікнах палат.

Було уже пізно і ніхто не переривав глибокої тишини.

В комнаті цариці блимало сьвітло... одно-единске сьвітло з поза прозорих фіранок.

Агрипіна не спала.

Її убирали дві невільниці і накидали темну туніку, відтак довгу, чорну столу, а на кінець закрили її лице темною воаль-кою.

— Ожидає лектика ясну царицю, — сказав входячи Сабін.

— Добре — одвітила.

Під свою столу взяла маленьку касетку і мошонку повну золота.

Відтак, мовчалива, зі жорстокими очима і стисненими у-стами, що виявляли в її середині сильне постановлене — вий-шла в товаристві Сабіна.

Перейшли кілька тайних хідників, в котрих знали лише

вона і Сабін дорогу і відістались перед браму палати, де вже в тишині ночі ожидала її лектика.

Агрипіна всіла.

І які гадки прошибали її підчас дороги?

Певне, новий злочин, доданий до інших!

Знов одна нова смерть, витягнена, й на так вже довгу її лісту!

Цариця висіла з лектики і вступила в товаристві Сабіна до низької, маленької хати, що була висока лише на один поверх і стояла самітна в одному з передмість Риму.

Стукнула три рази і ждала.

Отворила стара баба.

Но не хотіла пустити сего так дивно, заслоненого гостя.

Цариця стягнула перстїнь, із свого пальця, перстїнь дивного вигляду і сказала тихим голосом:

— Мусить прийняти мене, в тій хвили.

Агрипіна не ждала довше.

Перстїнь був знаний особі, що дивилась на нього.

Оставляючи Сабіна і інших невільників ввійшла до низької, темної комнати, де морозив уже сам вигляд.

З бальків чорної стелі звисали людські і звір'ячі кістяки різного рода.

На землі розтягнув ся довгий вуж і ссав із деревляної тарілки молоко.

В одному з кутів, блеїла тихо чорна коза, а її очі сьвітились як вугля.

На консь, на триніжку сиділа жєнщина, що мала вигляд досить хороший і мріла.

— Чого хочеш Агрипіно? — спиталась, коли ввійшла цариця.

— Хочу твоєї помочі, ще таки тої самої ночі.

— Хтож має вмерти?

— Мущина — одвітила Агрипіна заломлюючи свої хороші руки.

— І то вже все?

— Ні, также і молода жінка.

— Отже треба дві отруї.

— Ні, ти лишиш ся ся Льюкусто.

— Ну?

— Закіль помруть, мушу знати їх тайну.

Льюкуста засьміялась.

— Ти цікава і дивна Агрипіно і ти рахуєш на мою поміч?

— Так. Чи можеш сказати мені, в тій хвили, імя сеї жінки, яку любить мущина, о котрім гадаю?

— Мушу мати деякі річі, що належали колись до нього.

— Маю волосє.

— Давай, вистарчить.

І отвераючи свою касетку, подала цариця вязку волося, чорного і лискучого як гебан.

Не відзиваючись ані словечком, взяла чарівниця, розпалила огонь, підкинула лаврових галузок, що росли на гробах повішених, відтак совячого піря, замоченого в людській крові, домішала сухого зіля, що росло на осквіліпськім горбку і котрого назбирала о півночі, підчас громів і блискавиць...

І коли запалахкотів уже огонь, вкинула Льюкуста, говорячи незрозумілі слова, волосє до середини, яке принесла Агрипіна.

Почув ся тихий сик, а настрашена цариця побачила, як гадюка виповзнула із своєї мисчини з молоком і, піднявши в гору голову, посунулась до Льюкусти, що находилась над огнем.

Льюкуста підійняла гадюку, обвинула навколя свого рамена і захала її голову в полумінь, так що припечений плаз, звинув ся з болю і опустив кілька краплин своєї слини на огонь.

Тепер взяла чарівниця свою паличку, потягнула її півколом коло огня, зробила нею таємний знак і проголосила кілька кабалістичних слів, розгортаючи попіл в півколесо.

Відтак, схопила чорну козу і одним ударом ножа проколола її, розрізала голову, вийняла мозок і дивилась якийсь час на нього.

— А..., — прошептала.

Жар покропила кривлею кози — нахилилась і зачала пильно дивитись на землю.

В тій хвили, помимо темноти комнати, яку осьвічував лише сей чародійний огонь, зобачила настрашена Агрипіна, як пересунулась поперед нею велика тїнь і через кілька хвилин здавалась розмовляти з Льокустою.

З ожахом сьвятотатства, при яким знаходилась Агрипіна і якого бажала, заслонила цариця свою твар наколи чарівниця витягала уже з під теплого попїлу якийсь лист, червоний від крові.

Помалу віддалилась тїнь а Льокуста усьміхнулась.

Тепер відважилась вже й Агрипіна поглянути навкруги.

— Знаєш імя? — спитала перестрашена.

— Лівінія.

— Лівінія!... сказалась Лівінія!... отже правда — прошептала видаючи оклик роздразнення і злости... Ну... може не любить її?...

Льокуста подивилась на ню своїми проникливими очима.

На її устах іграв ся легкий усьміх, відтак зближаючись до Агрипіни процїдила слїдуючі слова:

— Милиш ся царице... »вони« люблять ся...

— Смерть для обох! — скричала цариця. — Чи певна Льокусто?

— Тїнь Сибїлі з Куме ніколи не бреше — одвітила сухо.

— Тут золото, жрекине Плутона — сказала цариця кидаючи до землі мошонку, що забренькотїла.

— Дякую Агрипіно! — одвітила чарівниця і схопила радісно заплату за свої чари і заходи.

І коли віддалялась цариця, вона дивилась згїрдно за нею і шептала, якби до догаряючої, дїявольської полумїни:

— Терпить!... вона терпить!... часом є боги справедливі і для тих, що терплять через ню!...

При тих словах появил ся богацько значучий усьміх. Схопила і зачала рахувати своє золото:

— Но тамті!... що мають до діла з невмолимою тигрицею?... Чи відвернути лихо від них?.. її злість страшна. А я... я хочу ще жити!

В тїм часї всїдала цариця до лектики.

— Які страждання!... прошептала тихо. — Він, мій Фабій, любить жрекиню Вести!... Вона відбирає мені його серце!... Несчасні!... Чи не знають, що месть Агрипіни страшна!...

Засунула воальку на свою бліду гнівну твар і повернула до палати не стрівши нікого, тими самими тайними хідниками, що і перше.

В своїй комнаті віддалила невольниць і мислила-мислила довго, підперши ся руками.

XI.

В цариці.

В хорошій своїй вілі, при лятинській дорозі, робив Фабій Гракх приготування до дороги.

Те рішене подала йому його палка любов до вестальки Лівінії, любов глибока, що палила його з дня на день.

Розуміючи добре, що те чувство є без найменшої підстави, чувство, яке від стрічі в памятний день засудження на смерть Люція Сервілія, забрало його слокій, рішив ся трибун лічити своє серце, свою любов і забратись з Риму.

Но коли зауважив з острахом, що русява дівчина Вести любить його зарівно, так як він її, відказав ся на все від того ніжнього, золотенького щастя.. воно пропало... хотів забратись, бо предвиджував яка страшна кара може ждати жрекиню.

— Її не вільно мене любити... не вільно нам звінчати ся! — Длячого попихати те ніжне, таке хороше ество на так страшну кару! — говорив. — Як заберусь, забуде — а Фабій Гракх полине так із свого життя, як та іскра зі сьвятого огня, якого стереже те дитятко.

Користаючи зі своєї ласки у Нерона, дістав легко до заміни місце вожда Корбульона, що бив ся над берегами Рену із відважним і навпів ще диким народом Батавійців.

Перед тим витязький вожд, стратив у страшній борбі із тим народом, половину своїх легіонів.

Вислав до Риму післанця, просячи о поміч і нові війська — вислав также і добичу до Нерона, взятих в полон невольників, мущин і жінок.

Між охотниками знайшов ся і трибун.

— Хай буде! знайду або забуде, або смерть!

О своїм намірі і подорожі не сказав Фабій цариці ані слова.

Була сильно зворушена, коли трибун прийшов до неї і цілюючи руку сказав:

— Мусиш попрощатись Агрипіно!

— Від'їжджаєш?

— Йду до Галії, недалеко Германії.

— Длячого? — спитала здивована.

Гадала, що вибираєсь лише на кілька днів в околицю Риму, до одної з численних своїх віль.

— Хочу трохи слави — одвітив гірко — по тім байдужнім і гулячім життю, яке веду тут в Римі.

— Чись не згордів? — спитала іронічно.

Під ніяким услівем не хотіла задержувати його більше, знаючи се добре, що на ніщо не придадуть ся уже її просьби.

З другої знов сторони хотіла мести.

— Коли ще ні, то можу згордіти в невдовзі Агрипіно.

— Моя любов не вистарчає вже тобі більше?

Не одвітив нічого, не важив ся навіть протестувати против тих слів, що шипіли іронією.

— А коли вернеш? — додала цариця.

— Ніколи.

— Ах, но коли Корбульон побідить і поверне до Риму, приведе также і тебе, щобись відібрав на Капілю свої триумфи, почести і заслуги.

— Корбульон чи побідить, чи ні, поверне без мене.

— І того дивного рішення, не може вже нічо змінити?

— Нічого.

Навіть моя просьба?

— Навіть твоя просьба!

Чулась пригнобленою сильно, тою байдужністю і не могла сего навіть скрити перед собою.

Се вистарчило уже для неї, щоби переконатись, о всім.

Спитала ще зимно, з ледом:

— Коли від'їжджаєш?

— ...Завтра до-світа.

— Длячого не нині, з відділом війська, що відходить? —
додала злісно і усьміхаючись.

— Дожену відділ добрим конем, но, закіль віддалюсь на
все, мушу виповнити ще одну річ... одно послідне посіщене... і
пращане...

— З ким? — спиталась з недовіряючим поглядом і огнем
в очах.

— Питаєш ся за богацько Агрипіно — одвітив тихим, дро
жачим голосом. — Що се обходить тебе?

— Отже, йди-Фабіє Гракху, ти свобідний! І хай поверне
тебе Марс витязем.

Послідний раз поцілував царицю в руку і віддалив ся не
обертаючись навіть... не поглянувши навіть — послідний раз
-- на ту статую, що звалась Агрипіна...

Вона не мала ані слова, для сего, що сталось, не мала ви
разу для сеї любови, яка розривала її серце і оставляла по собі
лише стражданя і руїну... се послідний погляд на хорошого
трибуна, якого вже більше не побачить!

Сам те сказав.

Засунулась портіера за Фабієм, а обличчє цариці покри
лось страшним-страшним гнівом.

— Ах — шепотіла гнівна — се Лівінія, яку хоче побачити
послідний раз... якій хоче сказати послідне слово.. Сьвідком
мені Юнона, що була би пустила його без мести... Була би ся
вдоволила їхньою розлукою, знаючи, що посьвяченої весталь
ки не досягну ніколи... Но він хоче видітись з нею... Ах, Фабіє!
ти вельми забув на смерть Доміція Агеногарда, Кріспа Пасиена,
за котрого я вийшла відтак замуж, ти забув на Клявдія, який
не спішив ся вмирати... Тепер твоя черга Фабіє Гракху!

Її голос шипів як у гадюки.

Великі очі запалахкотіли лалшивим огнем а руки залом-
Великі очі запалахкотіли фалшивим огнем а руки залом-
Агрипіна не прощає трибунови свого упскореня.

ґеня.

Його гостина в дворі і так уже зменшалась з дня на день — була лише удавана.

Його слова, віддавана честь для так високо поставленої жінки — яка так його леліяла-любила — не мали уже свого колишнього звуку і щирости.

Остуджена в своїй гордості, упокорена в своїй величчю, не мала для себе вже іншої гадки, іншого бажання: як знищити сего чоловіка!

Гнів перемінив цілком її чуття...

ХІІ.

Фатальна нерозвага.

Фабій Гракх прийшов до колегії вестальок: сьвятиня була отворена і увійшов

Як попередного разу подав ся до комнати жрекинь, де вони стерегли сьвятого огня.

Побачила його Лівінія і зарумяніла.

Після звичаю, більше ще може збентежений, як вона — спросив трибун покійрно:

— Хочу говорити з тобою Лівініє... лише кілька хвилин... від'їзжаю завтра раненько, щоби получитись з відділами Корбульона, в північній Галії, недалеко границь Германії! Чи можу говорити з тобою?

— Від'їзжаєш? — прошептала Весталька.

І нахилиючись в сторону трибуна подивилась ніжно, довго на него — а з її обличчя пробивав ся безмежний смуток.

Отже кінчить ся та мрія, що так нечаяно зачалась одного хорошого дня, при рожевій, цвітистій дорозі.

Кінчить ся на все те щастє, що дозволяло глядіти на хорошого трибуна, як усміхаєсь, здоровить її при кожній, найменшій стрічі!

Та тайна захована і бережена на самім дні її серця — мала на все заніміти там — право Вести, без найменшого співчуття — виривало і пололо її щастє — те щастє яким дихала колись серед сьвятої радощі і тужних мрій в великій сьвятині богині.

— Ходи за мною трибуне — сказала.

Ще раз пішли в чудовий огород вестальок, правдивий рай на землі — серед тіней, сонця, цвітів і птиць.

І тут, щасливі побаченем, послідною своєю розмовою ані снили нещасні, яке ожидає їх лихо, що за тими зеленими лаврами, головками рож, китицями жасміну і лелій підглядають їх шпіони Агрипіни і готують смерть.

— Видиш Лівініє — говорив Фабій сумним і опущеним голосом, я не хотів забратись, аби не попрощатись з тобою... як досягне мене стріла, буде моя смерть солодка, бо гадка буде все при тобі!

Сльози як горох покотились з під вій жрекині.

Зворушене не давало промовити ані слова.

Прошепотіла лише тихо:

— Ти маєш шляхотне серце... Фабіє Гракх... а коли весталька малаби право тебе любити...

— Не кінчи нещасна! — майже скрикнув, перериваючи скоро її слова і оглядаючись на всі сторони — чись певна, що нас ніхто не чує?

— Ні, Фабій! Ніхто не може ввійти без нашого позволення; Цезар лише може прийти і сам Великий Понтіфекс, но я би зауважила. Не бій ся нічого.

Спав йому камінь з серця.

— Я поділив свій маєток на дві часті. Рим не побачить вже мене ніколи, ні живого, ні мертвого.

— Боже, — зітхнула.

— З тих двох частий призначена одна для тебе а другу вже вислав я для Люція Сервілія.

— Бідний Люцій!

— Коли ще дістане твою пайку, не буде бідний. Схований в однім з передмість Риму жде лише принагідної хвилі, щоби пімститись на Агрипіні.

— Месть богів стріне її колись.

— Дарма ожидаю сего дня!

— Я также. Хотів би побачити сей блаженний день, але може відгомін або чутка донесе мені о нїм, — коли останусь в живих.

— Їдь, їдь Фабій — відозвалась з заплаканими очима і дрозжачим голосом — а сльози спадали як горох по личку. — Їдь — а мій спомин хай буде на все дороженький для тебе.

— Дороженька, найдорозша моя Лівініє! — додав зі страшною роспукою в серцю і безмежною тугою і сумом в душі.

Вона зі своєї сторони глянула на нього, як би хотіла на все запам'ятати в своїй душі ті дороженькі черти, які так палко вже любила.

— Іду далеко-далеко — сказав — на все. Будь мені сестричкою і уцілуй послідний раз на прощанє... На колінах просить тебе Фабій... Сама сказала, що нас ніхто не видить, шляхотна Лівініє... Се принесе мені на завсїгди щастє, дороженька сестричко....

І дійсно вклякнув перед нею.

Гадки бушували, чутє філювало... потапав увесь сьвіт... не мала спокою... чи треба розваги?

Чи та поганська дївчина вкоренила вже так в собі ті пересуди, що до них не промовляв вже ані голос її серця, ані здоровий людський розум?

І підносячи свої руки до неба, молилась довго-довго весталька — а її уста дрозжали.

— Могуча богине! чиста і невинна Весто, не хочу ображати тебе. Люблю Фабіа як братчика. Гадаю, не зломлю свого обіту для тебе, коли дам йому послідний поцілуй прашання... сестри для брата!

І обійнявши руками чорняву голову Фабіа витиснула на його чолі довгий-довгий, братній поцілуй.

XIII.

Засїдка.

— Пробіг! важить ся любити вестальку!

— Сьвятотатство! зломла свій обіт!

...Нечайно повстав крик зі всіх сторін того мрійного городу — а в вході появились заслонені вестальки із Понтифек-

сом і Агрипіною, що зближались до молодят, які стояли, як вкопані.

На голос сих криків, сих проклонів — встав Фабій.

Нещасна Лівінія поблідла, як полотно.

Перед тими людьми, що виринали зі своїх закутин... перед тим Великим Понтіфексом о страшнім, суворім погляді... перед тими вестальками, що гляділи на них... страшною і гнівною Агрипіною... заніміли трибун і жрекиня, не розуміли нічого і не могли пійняти, що ті оклики, се оклики смерти для них.

— Богиня Веста відкидає тебе Лівініє з числа своїх слуг — сказав холодно, ледовим тоном Понтіфекс — а твоя кара стріне тебе відповідно до твого злочину.

— Мого злочину!... якого злочину?... Великий жрече — лебеділа побілівша Лівінія.

— Злочин, се той молодий трибун, який клячив у твоїх ніг!... сей поцілуй, який далась йому!

— Ах, — сказали обоє разом — но ми невинні, вас змілили лише обставини.

І на погляд недовіря, яким стрінув їх Понтіфекс, заломила Лівінія руки.

— Ах, сестрички мої! — злебеділа звертаючись до стоячих вестальок — я не спроневірилась Весті, кленусь на усе мені сьвяте!

— Самі все виділи — відповіли просто, без найменшого жалю і помилування в очах.

Но Фабій, як би будячись зі сну і протираючи очі, як би доперва лише довідав ся о тім, що стало ся, звернув ся скоро до Агрипіни:

— Як се сталось, що ти ту? — спитав.

— Так хотілось мені! — одвітила.

— Чи не вистарчило тобі, що твої невільники слідили нас і донесли о всім — о всім, що наказалась їм?... Ти не вдоволилась знищити лише мене одним замахом... ти хотіла ще невинної!... Чиж мало вже маєш мерців навкруг себе, ти хочеш ще моєї і сеї невинної жертви-тіний, аби окружали тебе що ночі і не давали спокою на кождім твоїм кроці?...

І в запалі свого гніву зблизив ся до сеї жінки, як би хо-

тів задусити її своїми власними руками — жінки, яка в своїй чортівській злості приготувала ту страшну драму.

Но боячись, що може не одно виявити, або переконати присутних о своїй невинності, піднесла Агрипіна голос.

— Забрати сего чоловіка! — звернулась до своїх преторіанських гвардіянців — і в зеліза!

— І зблизившись до трибуна, що відказав ся вже говорити до неї, прошипіла немов беручи його за кожним словом на тортури...

— Умреш нечесною смертю... умреш ти.. шляхотний і патрицій... а се я... чуеш — я... хотіла так страшної смерти для тебе. Що се шкодить, що Лівінія невинна!... що не зломилася свого обіту... но я не навиджу її, бо ти її любиш трибуне... і ненавиджу ще більше тебе, бо ти подоптав моє серце!

— Що мені смерть! боги злучать нас там разом, в горі!

— Я также не боюсь смерти! — промовила тепер солодко Лівінія. — Без дрожань ожидаю сеї страшної смерти, яка жде мене.

Но проклинаю пекельними богами ту уже і так прокляту Агрипіну, яка убила мого батька... яка убила мою матір... а днесь висилає на смерть дочку... невинну як батько,... невинну як мати!...

— Що каже вона? — спиталась цариця — батька... матір?...

— Так, шляхотного сенатора Юлія Лівінія! Видів смерть Клявдія і сей страшний злочин, який став ся перед його очима...

— Забрати як найскорше также і ту жінку! — перервала скоро Агрипіна.

Боялась, щоб жрекиня не виповіла страшної тайни... тої тайни такої фатальної, що вже задля неї мусів кожний свідок попращатись із життям.

І коли осталась сама, видячи як їх забрали, його і її і повели під сильною вартою, зітхнула цариця із великої радості. радості.

— Отже тріюмфую!

— Не цілком! — прошептав коло неї якийсь тайний голос, що здавався містити в собі якусь грізбу.

Обернулась скоро, але не побачила нікого, лише кілька Римлянів і Римлянок що віддалялись повільним кроком.

— Причилось мені! — погадала.

XIV.

Живцем замурована.

Було все приготоване до смерти.

Підставлені свідки Агрипіною, — вестальки і Великий Понтіфекс признали, що Лівінія винна.

Зблизив ся день назначений на сей сумний похорон.

Вестальку, цілу вбрану в ясній одежі жрекині, посадили перед вівтарем Вести, просячи богиню, щоби виявила її невинність усім, щоби зробила таке чудо, як свого часу зробила для Клявдії Квінти, Емілії, Оцелії.

Її Веста була глуха!..

Чудо не являлось!..

Великий Понтіфекс розібрав перед зібраними вестальками Лівінію з її білої одежі і символічних відзнак, розірвав свята стяжку, що підтримувала її русяве волосє, дав поцілувати білу заслону і казав вбрати в чорну одіж і звязати руки тоненькими ланцюшками.

Без слези в очах всіла до похоронної лектики, що ждала вже на долині перед святиною і пустились в дорогу.

Товаришки йшли побіч неї і плакали.

Товаришили своїй подрузі віддаючи її послідну прислугу і співали хором гимн до Смерти — тої страшної богині, що так нечайно забирала їм їхню подругу.

В цілому городі панувала жалоба.

Панувала така жалоба, яка була все в тім часі, коли вели яку вестальку на смерть.

По дорозі відвертав ся кождий з страхом від страшної лектики.

А похід посував ся дальше.

Ніхто не відзивав ся.

Ніхто не переривав сеї гробової тишини, тільки від часу до часу сьпів або плач жрекинь.

Та Лівінія, така хороша, лагідна, молода і ніжна, прашалась на все із ясным сонцем, цілим сьвітом! Прощалась на віки!

Її так хороший, мельодійний голос, що дзвенів все в сьвятини, при сьвятому огни — заніміє на все...

Горе!

Похід зближав ся помало до колінської порти, до цвинтаря, що мав відтак назву »поле засуджених«, назву задля свого, до сеї ціли, призначеня.

Був се ще в тім часі один з гарнійших цвинтарів, де ховали найбогатійших горожан і патрициїв Риму. Вестальки мали призначену также там свою часть.

Лектика задержалась.

Її отворив сам Великий Понтіфекс і поміг висісти Лівінії, що ледви держалась на ногах.

Ростяв ланцушки, що вілись уже в мягеньке, біле тіло і, маючи співчутє для молодих літ нещасної, подав, зворушений сильно, її своє рамя і піддержав при ході.

Віддячилась легким усьміхом, який ледви показав ся на її блідих устах і щез.

Перед нею, на гробівци вестальок показав ся великий, чорний камінь, що був привалений до землі і кидав сумну тїнь...

З одної сторони того каменя, побачила отвір в котрім знаходились маленькі східки, що вели до великої, темної, підземної крини...

Послідна комната!

Закричала страшно і зачала видиратись від двох катів, що держали її сильно попід рамена. Відтак зі страшним жахом, який малював ся на її великих, синих очах скричала Лівінія мов не самовита, зі страшною роспукою:

— Таж я не хочу ще вмирати!... я невинна! богине, велика богине, умилосердись на ді мною!... Великий жрече!... мої сестрички дорогенькі, мої подруги вірненькі, ще раз кленусь

вам, що я невинна!.. Ах!.. Майте милосерде!.. Боюсь вмирати так страшно!..

Присутні не могли запанувати над своїм зворушенням.

Вестальки засунули скоро свої заслони, щоби подруга не могла зобачити їхніх сліз.

Но ніхто не відізвав ся ані словечком.

На великим жрецем даний знак, схопили її на ново строго і холодно два кати і силою привели нещасну жрекиню над отворений гріб, котрого чорний отвір немов просив до себе свою жертву.

Зімліла в хвили, коли мала ставати уже на сходи. Хвиля була страшна. Камінь викидав її на все від живих.

— Я не прошу уже ласки о жите — лебеділа вона... — но добийте мене в инший спосіб... се страшно, страшно та гадка, ждати і знати, як смерть зближатиме ся помаленьки... через... голод... через страх... боюсь, страшно боюсь!.. не хочу ще вмирати!.. Ласки!.. Милосердія!.. Ах, се страшно!

Була змінена, майже стратила розум...

Послідний ще раз впала на коліна перед своїми подругами, а її личко було бліде як їхня біла, шовкова одежа.

З роспукою подивилась ще на вестальки.

Але їх очі відвернулись зі сльозами на бік, щоби не видіти страшної жертви.

Лише її голос дряв в тишині цвинтаря...

Та звук її молячих слів не міг зворушити уже тих сердець Римлянок, тих душ Римлянок, яких щоденний вид крови зробив камінем на людське горе і права богів.

Чула, що туй-туй ошаліє, а її мозок горів огнем...

Її ясні, голубі очі покрились уже майже якимсь дивним, мертвецьким блеском...

Уся відвага, ціла енергія упали перед тим страшним, гробовим отвором, де ждала її ще страшнійша смерть!

Зважилась на кінець зблизитись до сего створу, але скочила з жахом на бік. Омліла.

...Мусіли підпирати її.

Відтак... спустилась нервово сама, падала на кождім кроці, кричала, плакала, ломила руки, була як божевільна...

Присутним видалось, що зачули такий прошибаючий сьміх, від якого їжилось волосе і стиналась кров!

І коли ввійшла Лівінія до підземної комнати із темним склепінем, підніс ся поважний, строгий голос Великого Понтіфекса:

— Замкнути гріб і уцілувати камінь!

І, під сильними руками невільників, підніс ся помало великий камінь, засунув ся із глухим лоскотом над нещасною, котрої послідні хвилі мали бути так страшні, яких не представляє собі людська уява. Перед її очима появилась зимна, страшна тїнь смерти.

В тій хвили почув ся прошибаючий, послідний крик живцем замурованої, такий холодний з під землі, крик жаху і розпуки, що настрашені присутні вестальки мусіли затикати собі уха, щоби не чути сего послідного голосу своєї товаришки... І довго ще в тихих сумерках ночі причував ся їм не раз сей крик...

Коли всі віддалились і нікого не було уже більше на тихім цвинтарі, коли віддалились присутні гвардійці і невільники, зблизив ся якийсь бідний, по плебейськи вбраний чоловік до гробу.

Задержав ся якийсь час на марморі, під яким знаходилась Лівінія, не знати, чи жива, чи мертва або божевільна уже і уцілував його кілька разів.

А тим чоловіком, що віддавав послідну і найбільшу честь своїому ангелови-хоронителеви, який уратував йому колись жите, був не хто инший, як лише конзуль Люцій Сервілій.

XV.

Як далеко сягає гнів.

На форум зібралась сего дня велика-велика товпа. Мали карати одного з найбільших патриціїв цілої імперії, одного з найбогатших горожан цілого міста, першого любимця Цезара-Нерона, трибуна Фабія Гракха.

Після загального права засудили його на бичоване публично перед народом, — і то на таке бичоване, що мав вмерти під різками.

Но зі згляду на його імя, родину і перше шляхотство в Римі, так само на згадку колишньої, довгої своєї прихильности для нього згодився Нерон на просьбу приятелів, змінити своє рішене і приказав дати лише трицять ударів різок.

Сей вид був так цікавий і так рідко стрічав аристократа, карного з причини вестальки, що майже прибіг кождий на публичну площу.

На взнесенім підвисшеню ожидали уже засудженого двох оправців і ціла купа різок.

З переду знаходився рід престолу, де мали засісти імператор з царицею, так само й перші достойники палати.

Показалась преторіянська гвардія, а за нею в лектиці сама цариця.

В свистах і окликах, що повстали між товпою при її появі здававсь перепихатись якийсь чоловік через ті живі філі товпи і діставсь вже недалеко місця кару — до самого оправця.

Промовив до нього кілька слів по тихо, отворив свій плащ і витягнув з него три завязані мішочки. Сказав:

— Справді даю тепер ще мало... но дам ще за твоє милосердіє... він мусить жити!

— Не бійсь нічого! житиме!

І чоловік в плащі зник між товпою.

Віддтак подавсь в напрямі латинської дороги, котрою мали вести трибуна на форум і ждав.

Агрипіна постаралась, що Нерон не показавсь при тій карі, щоби часом не посунув ще дальше своєї ласки на користь трибуна.

Вбралась як на найбільше торжество.

І, щоби дивитись на понижаючу кару того, котрого колись... по тій страшній смерті, о яку постаралась, щоби подивитись ще послідний раз, як стогнатиме і спливатиме своєю кривлею під різками сей невинний... вбралась та діявольськомстива цариця в білу шовкову туніку, густо мережану і нашивану золотом і перлами.

Зверха мала довгий, багрянний плащ, що спинавсь на ра-

мени сіяючою камеею і показував нагим те рамя, що було виточене немов местецькою рукою із мarmору і ніколи не підносилась до пожаліня!

Чорне, як смола волосє, мало диядем із дорогоцінних перел.

На руках вилискувались пишні перстені, а на шиї знаходив ся довгий ланцюх густо попереплітаний рубінами.

Засіла при оплесках товпи на своїм престолі.

Майже в тій самій хвили появив ся також і засуджений зі звязаними в зад руками.

Йшов повільно і спокійно, між чотирма лікторами, які держали остро при боках свої топорі.

Но товпа, в тій хвили так неприязна товпа, що сильними голосами домагалась смерти для нього, затихла скоро при його вході.

Вигляд хорошого трибуна, блідий і спокійний. подавав свого рода поважанє, не зважаючи на злочин, що говорив против него.

Навіть сама Агрипіна, що дивилась на него із свого престола, мусіла подивляти мимоволі сей спокій і холод, який ціхував його.

І коли ввійшов уже на форум, зблизив ся до нього чоловік у плащи.

— Не бійсь нічого — сказав — ти не вмреш іще, Фабію!

— Що мені з житя тепер!

І пішов.

Глибока знеохота проявилась в його очах, но подивив ся ще раз на того незнаного приятеля, що хотів додати йому відваги.

І нечаяно майнув по його блідім обличю якийсь здогад...

Його уста зложились, якби мали вимовити якесь імя...

Но незнакомий приложив скоро палець до своїх уст і дав знак, аби замовчав.

Деякі з приятелів зблизились іще послідний раз до нещасного трибуна і стиснули йому руки. Жите, яке пропадало, могло тягнутись іще довгі літа в щастю і гаразді.

Сумна відраза.

І коли виліз на підвисшенє і став побіч оправця, звернув

ся Фабій Гракх до цариці, що всьміхалась іронічно і проголосив сильним і енергічним голосом:

— Проклинаю тебе, Агрипіно, за всі твої злочини, які вчинилась у своїм життю, за смерть Лівінії, о котрій зналась, що невинна і за мою кару, якої не заслужив... аХй моя кров, з кровю інших твоїх жертв, спаде на твою голову!

Цариця піднеслась зла, як вовчиця.

— Ах! Сей трибун..., сей Фабій важить ся ще визивати!

Но товпа, як один муж, скричала і заворушилась голосом, що доходив до неї:

— Ласки!... Помилування!...

— Оправче! — скричала мов не своя з злости — бери до свого діла, не дармуй!

Трибуна розложили на підвисшеню. Положив ся спокійний лише почервонів зі встиду очікуючої його кари.

— Убий до смерти — сказав до оправця, що вже забирається до різок.

— Не можу, трибуне, купили собі в мене твоє жите!

— І кому залежить іще на моїм життю?

— Чоловікови, вбраному в темний плащ... Я його не знаю.

Сказаний скрикнув болем, а з його уст вилетіло імя, якого не зрозумів сей чоловік.

— Люцій Сервілій!... Шляхотне і великодушне серце!...

Удар спадав по ударі на тіло, що не хотіло показати собі болю для тих очей, що пожарили його своїми поглядами. Не хотів, щоб виділа та гиена в королівській пурпурі, оксамитах і дорогих камінях — як умліває.

Терпів зі стоїчною відвагою ту страшну кару.

При кінці опустили вже його сили...

Відтак завмер і витягнув ся як довгий, без руху...

Оправець кидав уже до ніг Агрипіни поламані, окрівавлені різки і сказав:

— Сталась уже справедливість!

Но гнів і злість цариці не змінились навіть на вид тої окрівавленої маси людського тіла..., тіла яке було ще в подригах і зі всіх його частин спливали струї крові...

Бо, коли зблизились деякі з приятелів і хотіли піднести

окрівавлене тіло трибуна, щоби поховати його з почеснями, викрикнула слідуючі, страшні слова:

— Винести сього трупа до Гемоній, на поживу крукам!

XVI.

Зник..

Коли зблизилась ніч, що закривала своїми тіннями велике місто, появилось на Гемоніях кілька мушин із смолоскипами і великими ношами.

Навкола були скали, що видавались при світлі цілком червоні.

Запах крові і гниючого людського мяса розносив ся по воздуху.

Із молитвою в устах, зачали розглядатись між трупами, шукати тих, яких хотіли поховати а відтак почитати їхне могуче тіло.

Були се христіяни.

За дня, скрились по катакомбах і виходили доперва в ночі на Гемонії, щоби пізнавати і вишукувати своїх братів — а відтак забрали їхні покрівавлені тіла і сховали в підземному місті.

А сего дня потерпіло богацько мученичу смерть.

Одних укаменували, інших роздерли дикі звірі.

Кілька женщин і молодих дівиць понесло сего дня смерть серед циркової арени, живцем були розірвані їх тіла через львів і тигрів.

І власне се, що осталось з них, кусники з тіла або лише навіть самі кости, викинули на поле Гемонії.

Тиха кровця спливала і обагряла струями се зимне каміне.

Лише круки, яких намножилось велике число в околицях міста, літали або сїдали на червоних скалах і своїм краканєм переривали маєстатичну тишину ночі.

Не далеко почув один з христіян якийсь зойк, так тихий, що здавалось, як би виходив з під землі.

Знизив свій смолоскип і пошукавши трохи, знайшов я-

кесь тіло червоне, окривавлене — як би в бичованю під ударами різок.

Його обличчя було цілком біле, таке біле, як у трупа — і лише чорне волосся спливало довгими філями на рамена.

Ціле тіло було одна велика рана і мязга.

Коло него спливала струя крові і обливала каміня.

Очі були замкнені.

З уст виходив так тихий зойк, що ледви було чути його.

Незміримо співчуте переповнило серце христіянина.

Приложив руку до його грудий і зауважив з радістю, що серце ще билось, але дуже слабонько.

І нахилиючись до лежачого тіла схопив його руку, що була зимна, як мармор.

Без сумніву, мусів се бути якийсь поганин, бо бліде обличчя було не знане йому.

Сльози потекли з очий на вид сего нещасного, якому в його болях не могла додати віра осолоди і відваги. Не міг надіятись вічної заслуги за свої терпіня!

— Не можна оставити так його для смерти, без помочи або людського похорону — сказав один з товаришів.

Той, що говорив, зблизив ся.

З своєї черги оглянув ще вмираючого, а глибоке співчуте показалось в його очах...

Відтак зітхаючи сказав:

— Заберім його братчику! Христос благословить тим, що помагають вмираючим! Пригадує на сей обовязок з притчі о Самаританині!

— Так, се діло любови, помагати і лічити своїх ворогів — но сумніваюсь... сей нещасний умре, закіль донесемо його...

З найбільшою обережністю підняли нещасного і осторожно положили на ноші.

Зойкнув тихо зі страшного болю, коли підносили тіло з котрого відпадали майже кавалки.

Через цілий час, як несли його... стогнала легко та ціла велика, опущена рана, так, що два катехумани, сильно зворушені, шептали один до другого:

— Молім ся за нього, коли не може вже уратуватись.

Була вже з година, коли забрались христіяни, як знов появив ся один чоловік між скалами Гемонії.

Ніс зі собою олійну лямпу, що була схована під плащем і ледво блимала по землі.

Задержав ся.

В слід за ним йшли три невільники.

Одним поглядом переконав ся, що все було пусте між тими проклятими скалами.

Знижаючи помалу свою ліхтарню, шукав між численними трупами.

Но сильне здивованє появилсь у його очах.

— Чи не прийшов уже за пізно? — прошептав із здивованими очима.

Но ось... поачив нечаяно в великій капабані крові кавалок матерії з червоного шовку, при котрій знаходилась іще золота аграфа великої вартости.

Без сумніву пізнав дорогоцінність.

— Хто міг забрати його? — шептав із здивованєм — прецінь... я міг би може ще уратувати... а як ні, то хоч би поховати відповідно до його стану!... Бідний Фабій... Хто міг забрати його тіло?...

Думав якийсь час і довго-довго розглядав ся по пустім полю мерців...

Відтак, пригадавши, що ніч утікає, а він має ще до сповнення инше діло, дав невільникам знак до відходу.

— Боже, щоби не прийти ще за пізно для »другої«!...

Обвинув ся сильно своїм плащем і почав забиратись скоро з проклятого місця, по котрім кракали лише круки й ворони.

— Ходіть за мною — сказав до своїх товаришів — але знайте, що се може стояти наше жите!

— Наше жите належить до шляхотного Люція Сервілія!
— відповіли невільники.

— Ходіть, спішим ся і хай помагають нам боги!

І ховаючи ліхтарку під плащ, зник у тінях ночі сей чоловік зі своїми слугами.

На Гемоніях остались лише кости і кусники тіла і кілька лише трупів, яких мали вкинути слідуючого дня до Тибру.

І лише круки, властителі сього місця, злітались цілими стадами, замочували свої крила в теплій, застигаючій уже кровці, сідали на скали і кракали, або знов спускались на лежачі трупи і робили собі пир із тих окривавлених куснів, що були без домовини і імени...

...А в віддали сьвітив ся і жив житєм великий Рим, веселий, імператорський, столиця сьвіта... сьпівали і сьміялись... Там в шалених радощах і оргіях забували на все, і на криваві драми, які діялись там що дня — і на цілий сьвіт..

XVII.

В жаху перед смертю.

Коли Лівінія ввійшла до свого гробівця і за нею засунув ся помаленьки чорний мармор, була хвиля страшного жаху і здивованя.

Отже, се була правда! Се все правда!

Була живцем замурована, вона, весталька і чиста!

Веста, та богиня, до якої лебеділа — дозволила на ту страдану несправедливість, без найменшого виявленя її невинности, без найменшої помочи!

Гадала, що се лише проба і страшний сон... і що те марево присне... скінчить ся з хвилею, коли пробудить ся!

Но, Боже! Се не було марево, но правдива, правдива дійсність!

При помочи маленької лямпки, яку оставили для неї, оглянула жрекиня все навкруги.

Була як би в роді замкненої келійки, зі склепінем і нишою, в котрій було приготоване мале ліжко для відпочинку.

Коло ліжка, на столі, лежало мале бохоня хліба.

В куті знов кам'яний збанок, наповнений водою.

До того було ще в урні трохи молока й оливи до наповнення лямпки...

Се була отже правда!...

Се не був обман!...

Була у гробі... жива і призначена до пізнаня одної з най-

страшніших агоній... видіти, як помаленько зближаєсь смерть ізза того ліжка, викривляєсь і витягає по неї свої довгі, костисті руки...

Усіла сумно й помало-помало покотились по її блідім личку рясні й густі сльози.

Мислила о своїм щастю, таким золотеньким і солодким, якого зазнала колись посеред своїх товаришок у сьвятині Вести... на свою молодість, яка так гарно промайнула при береженю сьвятого вогню...

Відтак перенеслись її гадки на апійську дорогу... Пишають ся лаври і рожі... Кожда цвітка пестить ся з палким сонцем... Дерева кидають і встеляють своїм цвітом дорогу...

Здавалась видіти у своїх мріях Фабія Гракха, як веде на смерть Люція Сервілія.

Пригадує собі добре те вражіє, яке зробив на неї хороший трибун, коли стрінулись перший раз, коли зачали любитись — не догадуючись нічого, криючи в самих собі свої чутя...

Так... Агрипіна! — погадала Лівінія.

Чиж не говорило ціле місто, що та жінка любить Фабія Гракха!

Не могла знести сього, що волів мене, як її і не простила, лише спричинила смерть Фабія й мою! Бідний Фабій!... Гине під такою карою з рук оправця... Він шляхтич і патрицій...

Пригадувала ще собі обряди, які робили рано з нею, розбираючи її з білої одежі жрекині!...

Чула ще добре зі щільно замкненої лектики похоронний сьпів своїх товаришок, які вели її на смерть!...

Пригадала собі ще сей великий, чорний камінь, що мав замкнути за нею отвір до гробу, отвір, що просив її, як любчик до себе...

Війшла до того гробу, змурованого для неї... Чула, як засунув ся камінь, який ніколи не відсунесь...

Той послідний спомин був так страшний для неї, що скрикнула на ново страшним, нелюдським голосом і той голос чули либонь усі ще в горі.

Відтак, закривши собі лице руками, плакала довго-довго Лівінія.

...І то в тій темній, гробовій темниці, де нещасна терпіла

за злочин, якого ніколи не сповнила — ой, як помаленьки-помаленьки упливав сей час...

Не могла тут остатись... се було не можливо.. хотіла вийти... її настрашили лише...

Лямпя погасала, догаряла олива.

Збан, повний води випила уже за одним замахом устами, що горіли із горячки, яка палила її мозок і доводила майже до божевіля.

А сей хліб!... як берегла його!... мусіла зісти послідний кусень...

Чула страшний голод:

А таки задержувалась.

Що буде дальше?

Буде смерть... смерть страшна, така певна, що неможливо вирватись від неї!

І з рухами божевільної, билась зі всіх сил до муру, старалась своїми слабими руками піднести тяжкий, чорний камінь, сей камінь, за яким був сьвіт, сьпів птичок, усе те, що любить людське жите... ціле жите!...

Але тільки мучила свої руки і рамена, які окрівавились і спливали кроплями крови на землю.

Вигляд крови, що побачила, настрашив її сильно.

Подалась аж до ліжка, де усіла.

Очі зробились великі і страшні із жаху... лямпя догоряла...

По тілі перейшов мороз...

— Коли згасне моя лямпя... буду ще жити... в темноті... не побачу уже нічого... — скричала в розпуці.

І в горячці, виляла ще всю, скільки було оливи, но дрожала і непевна її рука не могла удержати збанка, він впав на землю і збив ся.

Видала страшний крик, який спричинив сей брязкіт, її нерви так натягнулись, що здавалось пукнуть її жили.

Як голодна вовчиця з'їла послідний кусень хліба, що уже засох, но видавав ся її, як найлучший присмак.

— Жажду! — прошептала.

І схопивши мищину, що містила в собі молоко, піднесла

її до своїх уст і вилизувала послідну краплину, яка осталась ще на дні...

— Боже-Боже! вже нічого нема...

— Що буде даліше?

Якийсь одур запанував в цілому її естві, сперлась на ліжку, де не могла заснути.

Дивні гадки прошибали її мозок.

Висохле горло, хрипіло і сильно дихало, якби хотіло втягнути уже сей послідний, вогкий воздух, що наповняв собою гріб.

Здавалось, що очі заслонюють ся... що перед нею появилась якась велика тїнь... з переду ліжка... а в ухах гуло і дзвеніло якимись дивними звуками...

В собі, навкола себе, в горі і в долині здавалось їй, що чує якісь таємні голоси... шепіт і регіт... що доходили і відбивались об її уха.

Хотіла педнестись трохи, боронитись протів сеї навали, що паралїжували її члени, но тягар спадав і гнітив її груди.

Без сили упала перед великим лихом, яке спало на ню і давило скалою.

І скрикнула ще раз, безнадійно і страшно, в смертельнім ожаху...

Вямпя, що вже догоріла до дна, згасала по маленьки.

Замкнула очі, кричала о поміч, відтак отворила знов... а тїни залягали своєю величністю навкруги неї, усміхалась і викривлялась і зближалась чимраз більше до неї.

І з цілого серця... збожеволіла, без віддиху... накликувала смерти...

В горі над нею, щось як би шарнуло об великий чорний камінь.. і стукнуло знов кілька разів.

Нещасна засьміялась ще не своїм голосом, піднесла в гору хороші рамена і скрикнула:

— Кличу і благаю смерти!... я тут!...

Прислухалась знов.

Так, се була смерть!... смерть люба, дорогенька, бажана приятелька.. смерть, яка увільнить її від того страху... терпіння... смерть, яка получить її з Фабієм.

— Фабій!... Веста!

Се були її послідні слова.

Зітхнула ще, піднесла в гору руки і витягнула недвижимо свою голову на ліжку.

Чи прийшла смерть?

XVIII.

Чи вже не запізно?

В тій хвили піднесли три невільники залізною штабою камінь, що завалював гріб на цвинтари »поля переступників«.

— Не робіть лоскоту і спішіть ся — говорив до них тихим голосом чоловік завинений в плащ.

При помочи ліхтарки осьвічував їхню роботу.

Дивлячись на невільників, мислив сей чоловік, і якби вдивив ся цілковито своїми очима в свої мрії... сумні гадки... спогади...

Якийсь час насунулись його вії, очі запалахкотіли дивним огнем і поплили слізми.

Зітхнув глибоко.

І потираючи рукою чоло, з якого спливав густий піт, прошептав до себе:

— Чи вже не запізно?!

— Подаєсь камінь — сказав один з невільників.

І дійсно, він уже відсував ся помаленьки.

Був вже майже цілком відсунений.

Один з невільників відсадив від него инший камінь, відхилив його на один бік і підложив свій плащ.

За для тої причини, посунув ся камінь майже без шелесту і задержавшись трохи дальше, показав коло себе великий чорний отвір.

При сьвітлі ліхтарки побачили степені сходів, що були рикуті у скалі.

— Ходім! — сказав чоловік, що аж дрожав з нетерпеливості.

Дивний якийсь страх запанував в його серцю.

Не важив ся зблизитись.

Ноги хитались.

Приросли немов до землі.

Наконець, піддавши собі відваги, відкинув плащ і тримаючи в одній руці ліхтарку, спустив ся сходами до отвореного гробу.

Подивив ся скоро навкруги.

Який сум під тим склепінєм!...

Но не задержав ся, щоби оглянути гріб...

Зблизив ся до ліжка... зробив рух розпуки... і відвернувшись до отвору, закликав голосно:

— Ходино Клявдіє!

Появив ся невільник і взяв від нього ліхтарку, яку держав в руці.

— Посьвіти мені — сказав і поступив перший.

Нахилились обидва.

Пан держав в своїх раменах жіноче, бліде тіло а твар в конвульсіях і довге, русяве волосе спадали із рук..

Малі, хороші руки, були стиснені і заломлені з попередньої розпуки...

А кінчики пальців були сильно скривавлені.

Чоловік розложив свій плащ на землю і дуже обережно положив на него тіло молодої жінки.

Зблизив відтак сьвітло.

Його бронзова твар запаленіла ще більше на ту гадку, що може не вдасть ся уратувати нещасної.

З незміримим сумом поглянув на ту хорошу, бліду твар, на ті чудові, легко отворені очі, що побільшились із страху і з під своїх замкнених вій проявляли ще страшні хвилі мук і роспуки.

— Бідна дитинко!... моя ніжна Лівініє!... як мусіла терпіти нещасна... із пожив не осталоь вже нічого...

І коли, винісши її, шукав легко місця на її груди, де було серце, завалюючи три невільники камінь на своє місце, не хочачи оставити ніякого сліду по тім, що сталоь.

Но серце Лівінії не билось уже.

Без сумніву була вже мертва!

— Боже-Боже!... — прошептав чоловік в плащі — за пі-

зно!... уже за пізно!...

Но приложивши ще раз руку учув як би слабеньке бите ся серця

Хотів ще раз спробувати, но рука дрожала, як би не хотіла спіткатись і з страшною дійсністю...

— Се щось страшного! — прошептав — ані одно, ані друге!... За пізно трохи прийшов так само для неї, як і для него!... а був би дав своє жите, щоби уратувати хоч одно!...

І коли стояв, як вкопаний перед тілом Лівинії, зблизив ся до него один з невільників і сказав покірно:

— Пане... свитає... може хтось прийти... і нас побачити...

Як би насильно вирвав ся із мрій.

— Се правда — сказав — не що станесь? Уже по ній...

— Пане — спитав ся невільник — шляхотна Лівинія, може ще не вмерла?

— Що кажеш?

— Знаю одного, що її уратує!

— Но лише чудо може вернути її жите... не говори дурниць!...

— Є чоловік, що зробить се чудо, пане!

Но пан не слухав.

Машиналино приложив ще раз свою руку до грудий Лівинії.

І... почув під рукою як би виразнійше бите серця.

Може се ілюзія... або горяче бажанє, в котрім хотів видіти її ще живою — спричинило се бите, яке чув під своєю дрожачою рукою!...

З радости показалось велике щастє в його чорних, великих очах, що горіли огнем.

І підносячи тіло своїми сильними руками, що мало обличчє бліде, як у вмерлої, сказав скорим, неспокійним голосом:

— Дійсно, може ще можна уратувати її... Здаєсь, що смерть не довершила свого діла. Но де занести її... де сховати... щоб ніхто не знайшов сеї нещасної?...

— Я знаю одно місце — сказав невільник, що говорив ще перед тим.

— Певне місце?

— Так певне, як Капітоль або палата Цезара!

— Де воно?

— Не далеко звідси пане. Там молять ся христіяне і ховають своїх мерців.

— Отже досить велике?

— Се ціле підземне місто, пане, другий Рим, там гостинність і приязнь, тут ненависть і гнів...

— Но, що се за місце?

— Старі ями, катакомби пане.

— Та, я не знаю входу до них!...

— Покажу дорогу шляхотному Люцієви Сервілієви, коли хоче уратувати Лівінію.

— Отже ти... слуго... є теж... христіянин?!

— Так, маю се щастє!

— Йди... йду за тобою.

І взявши на руки свій дорогий тягар, удав ся Люцій Сервілій разом із невільниками до сего таєного місця, де проживали тисячі сих добрих, терпеливих і лагідних єств... люди, яких віра була, як огонь, відвага посунена аж до героїзму, а серце о стільки лагідне і тепле через свою любов, о скільки страшний і жорстокий був гнів тиранів.

XIX.

В катакомбах.

свої терпіня, лиш ожидали щасливі і майже неспокійні своїє лямпами, що були повбивані в земні стїни, стояли по кутах ліжка на котрих відпочивали хорі.

Хорі були лагідні і сіяючі; в тій хвили, не скаржились на свої терпіня, лиш ожидали щасливі і майже неспокійні своїє вічної заслуги.

Бо невтомима смерть зближалась зі всіх сторін до тих ліжок, виходила і крилась по під ліжка, вириваючи раз в раз свої жертви...

Здавалось видіти, як уже пересуваєсь її тїнь і замикає на віки ті вже і так примкнені повіки.

Її палець доторкав ся кожного місця, кожного сего блідого чола, з якого нераз спливала струями кровця.

Сидячи при однім таким ліжку, слухала якась молоденька,

ще трохи бліда дівчина, побожного старця, що говорив до неї і мав довгу, аж по пояс білу бороду.

Здавалось дівчині, що солодке і погідне чоло дідуся окружає і надає блиску цілій тварі і рід якоїсь авреолі.

Така сама сьвітлість пробивалась із його очей, що дивились лагідним, батьківським зором на неї.

Коли спиталась о імя сего чудового і дивного чоловіка, одвітила її одна катехуменка:

— Се Апостол Павло, ученик Христа! По дорозі до Дамаску навернув ся чудовим способом і проповідує тепер боже слово поганам.

— Звідкіль прийшов?

— З Єрусалиму, Сьвятого міста. Но задержав ся якийсь час в Коринті перед своїм прибутем до Риму, де, як сказав має умерти.

Дівчина замрілась, бо Апостол говорив їй часто о Спасителеві сьвіта, що звав ся Ісус з Назарета.

І власне се було імя Ісуса, яке чула стільки разів із уст вмираючих християн у цирку. Се імя голосили вони, коли розривали їх дикі звіврята або мучили іншими, ще страшнішими муками.

Сивенький дідусь оповідав дивні річі про сего Назарейця. Називав Його Сином Бога і Сином Діви Марії.

Казав також, що щоби відкупити сьвіт, сей добрий, лагідний Ісус дав розпяти себе на хресті, умер між двома розбійниками і в послідній ще своїй хвили, молив ся за своїх катів.

— Прости їм Отче... не знають, що роблять!...

І дівчина учула, як на ті слова перебігло якесь тепло по цілому її єстві, а перед тим неспокійне серце, забилося якоюсь радістю.

Та незмірна радість переповняла її особливо тоді, коли слухала о чудах, виліченнях, воскресеню мертвих, які робив сей могучий Ісус!...

— Встань і йди! — казав до розслаблених.

— Дивись і вір в Бога! — говорив до сліпих.

— Отвори уста і говори! — відзивав ся до німих.

— Встань і жий! — говорив на кінець в гробі до Лазаря...
дочки Яіра...

І розслаблені йшли...

Сліпі виділи...

Німі говорили ..

Мертві вставали...

Всі виславляли могутість Бога і силу Ісуса з Назарета, Сина Давида.

— Но ти дідусю — питалась дівчина — чи ти не є також Богом, бо ти молиш ся не раз і слабій встає здоровий, як се був одного дня случай з невільниким Асмодейом.

— Се сталось для того, що ще не прийшла його година...

— Як то?

— Сей молодий чоловік, катехумен, мав вмерти мученичою смертю... Бога иншого нема, лише Ісус, Лівиніє... А я, один лише із його найнижших слуг!

— Таж прецінь також уратував мені жите, коли Люцій Сервілій приніс мене з гробу і зложив у твоїх ніг, просячи тебе о моє жите.

— Ти лише зімліла, бідна дитинко!... Но я босяв ся твоєї слабости, бояв ся о твоє здоровле і молив ся до Бога. Він тільки один уратував тебе.

Лівинія схопила за руку старця і уцілувала з найбільшим поважанєм.

Відтак потекли теплі сльози і спадали по її лицю.

— Що се тобі, моя дитинко? — спитав ся лагідно Павло?
— Терпиш?

— Люблю одного!

— Бідненька Лівиніє!

— Люцій Сервілій оповів тобі мою історію; в своїй доброті ти порадив і дав мені відвагу татусю; дякую з цілого серця!...

— Се був мій обовязок. Бог навчив мене отирати тим сльозами, що плачуть.

— Рідний батько не є лучший від тебе... і щож.. я є-в твоїх очах... бідна, чужа... до того ще й поганка!

— Віра піддержить тебе в твоїм горю... не бій ся... те горе

зробило тебе моїм дитятем.

— І будьже моїм татом... вір Лівінії отче — що вона любить тебе може ще більше, як батька!

— Но я не можу звернути тобі твого щастя і того, о котрім плачеш!

— Боже! навіть не знайшли його тіла... без сумніву, звеліла його Агрипіна вкинути до Тибру!... Бідний Фабій, якого я так колись любила!...

Почув ся стон недалеко них... зойк... відтак голос... і знов покрила усе тишина.

— Треба дати може напитись сим нещасним — сказала Лівінія.

— Со може зробити невірниця Альза, вона їх пильнує.

— Але можу заступити її!

— Ти ще дуже слабенька Лівініє... но коли хочеш... я не бороню...

Пішла ще майже заточуючись, знайшла на столі горня, яке наповнила освіжаючим напоєм і ходячи від ліжка до ліжка, підіймала лєгко голови хорих і давала пити.

Ані одного не минула. Всюди приносили її маленькі руки осолоду в терпінях сих нещасних.

Більшість з них, се були мученики з міста, яких викинути на Гемонії були знайшли і принесли сюди катехумени.

Майже умираючі, з пошарпанними членами тіла мали жити ще кілька годин.

Но підчас сего, кожний з них терпів страшно.

Деякі лежали вже від кількох днів.

Між ними були навіть і такі христіяни, яких не мучили, но були або прокажені, або сліпі, або хорі — і не маючи нігде ні приюту ані кусника хліба, знаходили в катакомбах ту гостинність і милосердіє, яких навчив сей новий, сьвятий народ сам Ісус з Назарету.

XX.

Палець божий.

Богато напоїла уже Лівінія.

Видавалась тихим ангелом-утішителем, якого добрий у-

сміх подавав відваги серцю і лагодив терпіня, якого маленька рука немовби відіймала пекучі рани.

Часто потекла слеза з під її вій на вид тих страшних терпінь, в яких догоряли мученики і ожидали смерти.

Кілька разів мимоволі, мусіла відвернути навіть голову.

А її бідне серце, що скиміло ще... що скиміти-ме завжди... її бідне серце плакало на вид тих терпінь...

— Боже! — шептала — мій бідний Фабій не мав помічної руки, яка піддалаби напитись спрагненим його устам, не мав лагідного напою — закінь замкнув свої очі на завжди.

— Успокій ся Лівиніє — говорив Апостол — Бог видить твій біль і мірить його відповідно до своїх сотворінь. Дасть тобі колись ще стільки радості, скільки терпиш нині...

— Пропала вже моя радість — одвітила Лівинія. — Я любила Фабія... а його нема вже більше... моє серце завмерло.. Ніколи не буду уже щаслива...

І подавала дальше напій, який держала у своїх дрожачих руках... а її хороші, лазурні очі заповнились злізми — коли сповняла дальше свій обовязок сестри милосердія.

За нею глядів сьвятий Апостол, молив ся і просив Бога, щоби подав її забуте і відвагу — но! щасте вериуги — се було уже неможливе!

Лівинія зблизилась до одного ліжка, що стояло на долині, в куті, де лежало окривавлене, не до пізнання тіло. Лише уста віддишали сильно і підносили ся слабо цілком скривавлені груди.

Наповнила горня і подала пити.

Но... задержалась скоро... її твар зблідла, як полотно.

Протирала очі... на пів отворені уста були як би під якимсь сильним вражінем

Відтак, опустила горня, яке держала на землю і здивована, не хочачи майже вірити своїм очам... скрикнула...

Голос радості... страху... надії... незмірного щастя!

— Фабій!

Впала на коліна перед вмираючим, що не міг чути її і мав ціле тіло, як лише одну рану... заплакала... і прилежила свої уста до його як папір білої руки, що звисала з ліжка.

— Чи знаєш сего? — спитав ся старець, що прибіг на її крик разом із кількома жінчинами.

— Ах... Отче! се той, якого люблю! — промовила змінена дівчина.

— Щож знов!... сей нещасний мав би бути трибун Фабій Гракх?!

— Се він!

— Принесли його тому два дні з Гемонії разом з иншими тілами, яких уже поховали... Но ніхто не знав його імени... Дякуй великому Богови моя дитинко, що дозволив ще тобі подивитись послідний раз на него... бо...

— Послідний раз!... — перервала сухим голосом і настрашеними очима, заломлюючи руки, що аж тріщали.—Послідний раз!... Чиж не заплатила я уже багато — щоби поглянути на нього!... І хто важить ся ще забрати мені його тепер?

— Смерть... проніс ся слабій голос Апостола.

—Смерть!... ах, смерть!... яке се страшне! — сказала Лівінія тихим голосом. Видавалось її, що видить уже знов ту страшну візію, яку мала через кілька годин в своїм гробі.

Відтак, заломлюючи руки, звернулась до старця — а глибока, німа просьба зявилась на її обличю.

— Чиж не можеш вжевилічити його? — спиталась із слізми і просьбою в очах.

Вздихнув. Зрозумів те терпіне, яке зарисовалось на обличю Лівінії.

— Не можу запевнити тебе, моя дитинко — сказав — ані, що вмере, ані, що буде жити. Його жите належить до Господа!

Дівчина упала на коліна коло Апостола і схопивши його за руки, злебеділа.

— Милосердія татусю!... Ах, Батечку, ратуйте його!...

Як умре, я умру также... Коли жити-ме, цілий мій маєток для тебе!...

— Що мені з твого маєтку, Лівініє!...

Ти сама навіть не маєш нічого, все твоє осталося у вестальок.

— Но Фабій багатий!

Апостол підніс свої чисті, лагідні очі до неба.

— Ту, на землі не хочу уже нічого, ні багатств, ні скарбів. Мої скарби там, в небі. Бідна дівчино! Один лише Бог може уратувати його, я не можу... можу лише молитись за него!

...І потираючи своє чоло, з якого спливав зимний піт, рукою, здавалось, як би нечаяно повзяла яке скорє рішення.

Підносячи свою праву руку в гору, схопила лівою старця, притиснула його руку до уст і сказала ще дрожачим голосом.

— Молись до твого Бога, Отче... я вірю... Він верне мені Фабія... Хочу бути християнкою!...

І Апостол Павло заплакав...

Зробив над Лівінією знак хреста і схилившись до ліжка, де боров ся трибун із смертю, підніс до неба свої старечі руки... його очі зайшли якимсь дивним блиском... молив ся тихо...

— Великий Боже! — молив ся — Ти, що бажаєш щастя своєму сотворіню, покажи свою всемогучість, май милосердіє над сею нещасною, яка Тебе любить і плаче... Зроби ще раз чудо!

Великий і добрий Боже — зроби се для тої дитинки, що так лебедить і просить... дай здоровле сему, котрого так любить і плаче за ним... Зроби се для своєї слави, Спасителю світа!

І звертаючись, схопив Фабія за руку і зробив над ним знак хреста.

— Встань мій сину — сказав — і вір лише в одного і великого Бога!

Чудо!

...Трибун отворив свої очі... зі здивованєм поглянув навкола себе... на обличчю не мав уже тої смертельної блідоти... невилічені рани не боліли уже...

Зобачивши коло себе молоду дівчину, німу і бліду... підійняв свою руку... і прошептав тихо:

— Лівінія!

Мовчанка, незміримий намір щастя, був її одвітом.

Її твар, її постава, ціле єство запалились тим щастєм, що пробивалось з її душі.

Впала в обнятя, які витягнулись до неї, а її дрожачі уста шептали:

— Вірю... Фабіє!... вірю... вірю... в Бога християн

Трибун виздоровів і пригадав собі усе, що сталось; пожертвоване Сервілія і вплив великого Апостола і цілого оточення сего сьвятого, євангельського народа.

Кілька днів пізнійше, все ще скриваючись в катакомбах, вклякнув у ніг Апостола між тими, що хрестились.

А сей, вложивши перстїнь на їхній палець, сказав в товаристві сих братів Правди, »вінчаю вас на віки«.

— Лучу вас в ім'я живого Бога, якого почитаю і ви Йому служите, в ім'я Сина і сьвятого Духа. Йдіть мій сину і моя донечко, жийте щасливі і не забудьте Апостола Павла, що є Апостолом народів.

XXI.

Те, що предсказала ворожка.

Менше, як два літа пізнійше по тім, що сталось, був імператор Нерон уже невдоволений із того впливу, який мала на нього Агрипіна і хотїв позбутись її.

Не важив ся навіть дати розпоряджене що до її смерти.

І коли притихли вже трохи її злість і підозріня, запросив її до себе на торжество в честь Мінерви.

Коли плила по ставку своєю лодкою на се торжество, хотїв один з невільників перевернути ту лодку.

Заледви вплав виратувалась цариця.

А коли Цезар приготував ся вже оплакувати її смерть, прийшов післанець і доніс йому, що сталось инакше, як хотїв.

На ту відомість розлютив ся сильно Нерон.

Яким дивом виратувалась вона з сього лиха, що призначив для неї?

— Вмре перед часом! — сказав — і прийде моя черга панованя!

Закликав одного із своїх слуг, на якого міг спуститись і сказав:

— Хочеш бути щасливий?

— Так, Цезар!

— Яким би не будь средством?

— Навіть через злочин, наколи прикажеш Царю!

— Отже слухай мене!

Довго тревала нарада, в якій торгував ся син о смерть матери, о ту колоду, що стояла йому під ногами і не допускала до панованя...

— Отже уважай і йди! — сказав Нерон, даючи йому свій ніж.

І коли сей нахилив ся і взяв, додав іще Цезар зі злісливим усьміхом:

— Тим разом не виратуєсь уже... ніж затроєний...

Вечером опустив дворянин потайки палату і, йдучи все скритими уличками, дістав ся на кінець до брами Риму.

Приготований уже кінь стояв і мав завезти його до великої віллі, котру замешкувала в той час Агрипіна.

Но цариця, по тім, що сталось, не дуже довіряла уже своему дорогому синові і обставилась перед злістю Нерона що найвірнійшими слугами і невільниками. Боялась нової якої засідки. Стереглась перед сином.

Син був гідний матери!

В хвили, коли дворянин злізав уже з коня, виріс за ним як би з під землі якийсь сильний, великий чоловік і схопивши його за горло, наставив штилет йому до грудий.

— Приходиш від Цезара?

— Так — сказав сей, побілівши.

— Щоби вбити Агрипіну?

— Ні... — замняв ся дворянин. Бояв ся виповісти те, що припоручив йому Цезар, висилаючи до цариці.

— Не бій ся! Я знаю гадку Нерона, ворожка сказала се мені. Но Агрипіна має вмерти з моєї руки; відступи мені своє місце, а дістанеш ще золота.

Но коли побачив, як дворянин іще не рішає ся, додав із запаленими очима:

— Коли не згодиш ся, вбю тебе — а своє зроблю. Стра- тиш жите і ту ще нагороду, яку обіцяв тобі Нерон.

— Но коли довідає ся, заплачу перед ним житєм свою зра- ду — відповів більше мертвий, як живий слуга.

— Нема ніякої зради — сказав — ніхто не буде знати... Ну, давай мені своє оружє і жди, доки не поверну.

— Згода!

Віддав свій ніж чоловікови, якому блестіли і немов горіли в п'їтми очі — а сей, схопивши оружє, запукав три рази до брами.

Ужив ріжних обережностей, коли отворив невільник, що мав завести його Агрипіни. Завів. Агрипіна була сама.

— Чого хочеш? — спиталась.

— Приходжу від цезара, — сказав — но мусимо погово- рити осібно.

— Вийди Сабінус, — сказала цариця без найменшого пі- дозріння і хай не перешкаджає нам ніхто.

Коли відійшов, замкнув чоловік двері за ним і переконав ся, чи не може ніхто чути.

І зблизившись до матери Нерона, відкинув свій плащ, що закривав йому до половини обличчя і сказав:

— Пізнаєш мене Агрипіно?

— Ах... Люцій Сервілій!... чи се ти, чи лише твоя тїнь? — прошептала відскакуючи на бік, а великий страх появил ся в її чорних очах.

— Я живий... з того часу, як весталька Лівінія уратувала мені жите!

— Ах! так, Лівінія! — скричала конвульсійним голосом — но вона вже вмерла!...

— Живе!

— Живе?!

— Казалась замурувати її невинну. Но я уратував її з тих стращних мук, які завдав для неї твій гнів.

— Уратована? ти брешеш Люціє!

— О ні! ні Агрипіно! Хороша Лівінія є днесь щаслива жін- ка трибуна Фабія Гракха — говорив іронічно колишній кон- зуль.

Цариця засьміялась страшно.

— Ти брешеш Люціє! — сказала ще раз — трибун умер перед моїми очима!

— Милиш ся! він лише зімлів і лише чудо повернуло йому життя!... Кажу правду!

Скрикнула як ражена і сіла на шовкову софу.

— Усі живуть!

— Усі щасливі!

Живуть для неї, що хотіла змести їх з лиця землі, щоби лише наситити свій гнів!

— Щож хочеш тепер зробити зі мною, Люціє Сервіліє?

— Убити тебе — відповів з холодом конзуль.

— Ти не зважиш ся... — сказала настрашена.

— Для того прийшов. Хочу пімстити себе, пімстити Клявдія, який дав мені щастє, пімстити сенатора Юлія Лівінія і богацько інших, яких ти вислала на смерть... ти злочинниця!...

І страшним голосом обвіяло на ті слова Агрипіну... Чула незмірний жах перед смертю, коли зблизив ся до неї конзуль і держачи затроений ніж сказав:

— Ворожка говорила правду!... — Пригадуєш собі? Я маю убити своєю рукою дочку Германіка... Твоя година зближаєсь!...

Цариця чулась згублена. Конзуль не дав навіть часу кликати о поміч.

Чиж не приказала сама не показуватись слугам?!

— Но, се, правда, з твоєї приватної мести? Тебе не послає Цезар? Ах, я люблю його за се! Мое дорогеньке дитя!...

— Милиш ся — сказав Люцій. — Цезар Нерон... є добра дитина... не забуває своєї гідної матери... Подивись на сей ніж!

— Се його ніж! — прошептала — настрашена тим великим злочином, який приготував рідний син для матери.

— Отже видиш Агрипіно, син є гідний матери... Мусиш проклинати ще в годині смерти того, котрого породилась колись. Добре, добре насінечко виховалась... но тепер твоя черга!...

І розуміючи добре, що не має уже ніякої надії, не проси-

лась уже більше Агрипіна, но сказала ще ті пам'ятні слова, які остались на все в історії!

— Feri ventrem!*)

Послухав.

І так умерла цариця, проклинаючи в послідній хвили ті свої внутренности, що свого часу були видали на сьвіт такого пствора... сина...

— Ось твій ніж, а ту золото! — сказав Люцій Сервілій до імператорського дворянина. — Йди і скажи імператорови, що кров, яка знаходить ся на ножи, се дійсно кров його матери!

І завиваючись в свій плащ, зник в темноті ночі. Дворянин пігнав конем в напрямі до Риму.

XXII.

Віднайдений рай.

В хорошій і поетичній долині Прованелі виринала серед моря зелених дерев, хороша віля і показувала свої мармурові тераси і колюмни, які підпирали вікна.

За нею розтягнулись препишні огороди зі своїми травниками і ріжнородними цвітами, де в кожній хвили розлягав ся щебет пташок і немов всьміхалась ціла природа.

В тім окруженю панував спокій і щастє, забутє на цілий сьвіт... забутє для себе... Фабій Гракх і Лівінія проживали там і раділи своїм щастєм.

Ніколи не відказав ся гостинний дім, щоби не отворити брам якому змученому подорожному або каліці.

Так само і сего хорошого вечера, о лагіднім подиху вітру, зближав ся уже під ніч, якийсь подорожний і ввійшов до хати шляхотного Фабія.

Здавав ся оглядатись... кілька разів задержав ся і хотів усісти на скраю пишного цвітника, що дихав навкруг ароматами і знаходив ся побіч дороги.

Наконець зблизив ся до ціли своєї подорожі!

---

*) Мір в живіт!

І хоч не сказав свого імени, дізнав гостинного прийнятя.

Коли припрошувала його Лівінія, аби усїв і покріпив ся, витягнув якийсь вузолочок і подав їй.

Отворила скоро.

Зі здивованими очима держала в руці вязанку сивого волосся, замоченого в крові — а відтак дістала ще маленьку фляшочку, що містила в собі червоний плин.

— На віщо даєш мені се чужинче?

— Се волосе і кров мученика - Апостола, Лівініє, се кров Павла... умер перед кількома днями...

— Павло!... но як ти знаєш моє імя? Чи убили Апостола?

— Убили з розказу Нерона — а що знаю твоє імя моя дитинко, се для того, бо ти уратувала мені свого часу жите... називаюсь Люцій Сервілій.

— Ах, Боже мій!... се ти!... Люцій Сервілій!

— Так, видиш, змінив ся під сим вбранем і моя твар змінилась також... не пізнаєш мене Лівініє?

І говорячи се, здіймив приправлену бороду, що надавала йому вигляд подорожуючого Грека з Атен.

Тепер показав ся її очам таким, який був в Римі в тім часі, коли ще яко молода поганка стерегла сьвятого сгня в сьвятині Вести.

Невільник закликав Фабія, а той кинув ся в обійми вірному приятелеви із минулих, лихих днів.

Відтак оповів конзуль про смерть Агрипіни, оповідав про смерть Павла, Христового Апостола, якого слова подали їм колись щасте пізнання віри і нового житя.

І коли по кількох днях свого побуту в Прованелі зачав говорити о дальшій своїй подорожи, схопила Лівінія конзуля зі слізми в очах за руку і налягаючи сказала:

— Для чого хочеш забиратись Люціє? Для чого маєш оставляти нас? Деж підеш?

— Або я знаю?

— Чи тебе так само, як і нас не прогнали з Риму?... Маєш може приятелів або родину, що кличуть тебе?...

Похитав лише головою і нічого не одвічав.

— Остань ся з нами — просила молода жінка — жий в тій хаті, яка буде на все твоєю, послухай своєї Лівинії!

І коли не хотів остатись, привела свого старшого сина, що мав щойно шість літ і показала йому Люція.

Дитя мало чорне волосе Фабія, но хороші, ангельські очі, були уже подібні до матери. Так само й ніжні черти обличя.

— Павле! — сказала — не пусти його від нас, бо забере зі собою усе наше щастє.

Хлопчина, о сивих очах, зложив свої ручки, як до молитви, якої учила його мати і сказав своїм невинним, дитячим голосом, до зворушеного конзуля:

— Остань ся Люціє... не бачиш, що мама плакати-ме!...

Люцій Сервілій схопив його на руки, пригорнув до свого серця і покрив поцілуями.

— Ах, останусь моя дорогенька дитинко... твої слова переконали мене... твої пестоці принесуть мені забутє, минєсь сей сумний спомин, який непокоїть мене уже від сімох літ... Ту страшну смерть Агрипіни я виджу кожної ночі перед собою... переслідує мене і не дає заснути!...

— Не бійсь нічого — сказав тепер Фабій — Бог простив уже либонь тобі! Ти був лише страшним орудієм своєї мести, бо Агрипіна ще перед тим, якби покаялась уже із своїх злочинів...

— Ах, як терплю: хоч здаєтьссь, що грижу совісти поправили вже мої діла... а мої сльози вмивались кривлею мученика... Я страшно терпів...

— Жий отже в спокою. Жий з нами Люціє Сервіліє — ми однако твоя родина... забудеш на все, так само, як ми забули!...

І дійсно остав ся!

В хорошій вілі Прованелї, жив ще довго при тїм родиннім огнищи, де любили його, як рідного батька... Знайшов бурлака спокій по своїм житю без ціли... щастє і осолода запанували в його серцю по довгих, нещасних днях мандрівки...

Чесноти сеї родини не остались без наслідків в його єстві.

Та історія не оповідає вже того, чи охрестив ся коли сей местник злочину.

Образи народні.

Нераз вже були на Україні образи українські і картки, але не було ще таких, які власне тепер можна набути

В РУСЬКІЙ КНИГАРНІ.

Гляньмо наперед на образи!

Се два прекрасні, великі образи: **ПЕРШИЙ** — се славний малюнок українського артиста-маляра п. Івасюка:

ВІЗД БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДО КИЄВА;

а **ДРУГИЙ** — се славний малюнок українського артиста-маляра п. Красіцького:

За тими обома образами великий попит був не лише в старім краю, але і в Канаді, і в Америці, одначе тепер з причини війни тяжко їх спровадити зі старого краю. Та удало ся українському Бюрови в першій американській фірмі в Нью Йорку виконати пречудні репродукції тих образів у такій великості як були в старім краю на найліпшій, тривкій, картоновій папері. Репродукції виконане так званим »світло-друком«, що виглядають наче оригінали.

ВЕЛИЧИНА ОБРАЗІВ ТАКА: високі на 28 цалів, а довгі на 22 цалі.

**ЦІНА (ВЖЕ З ПЕРЕСИЛКОЮ) ЗА ОДИН ОБРАЗ \$1.50;
ЗА ДВА ОБРАЗИ \$2.50.**

Сї образи можуть бути прикрасою галь і приватних кімнат. Надають ся навіть до прикрас галь підчас концертів і свят Шевченківських.

Тарас Шевченко	50ц.
Іван Франко	50ц.
Богдан Хмельницький	50ц.
Іван Котляревський	50ц.
Михайло Павлик	50ц.
Михайло Павлик	50ц.
Найбільші Сини України	25ц.
Мирослав Січинський	25ц.

Ruska Knyharnia

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

Про полові справи.

Книжочка лікарська котру кождий повинен перечитати і научити ся дечого пожиточного для свого жита. — Ся книжка кождому придатна. — Ціна..... 30ц

Порадник Лікарський. — Ціна..... 20ц

З Житя Первісного Чоловіка і Сучасних Дикунів. — В. Лупкевич. — Переклала Олена Охримович-Залізнякава. — З 23 рисунками в текстї.

Вже сам заголовок книжки каже сподівати ся, що говорить ся там про дуже цікаві річи, бо і хтож не цікавий знати, як жили наші прародичі або й теперішні дикі люди, про яких такі дава кождий чує ще в дитинстві. Книжочка поділена на тридцять розділів, а в кождім з них говорить ся про якусь иншу сторону житя наших поселенців або теперішних дикунів. До кождого розділу додано кілька образків, які поясняють ще ліпше то, що написано. — Ціна 25ц

Житє. — Написав Гнат Хоткевич.

Книжочка не велика, написана однак дуже цікаво і легко. — Що таке жите? Питанє легке а так трудно на него відповісти. А прецінь нема місця на землі, де би не було ніякого жита. Чи підете на далеку північ, в царство вічних снігів та ледів, чи до згорілих під сонцем пустинь полудня, де на тисячі миль нема каплі води, чи підіймете ся на високі, найвисші на землі гори, чи спустите ся на яку тільки можливо глибину — всюда знайдете жите. — Питанє: що таке жите? — Ціна..... 15ц

Поміж Землею а Небом. — Написав Микола Чайковський. Автор приступно розвідує про найважнійший здобуток людського розуму, про завойованє людиною воздуха. На вступі дає загальні відносини про літанє взагалі: длячого одні сотворіня літають а другі ні, про воздух і воздушні тіла, як літають птиці, різні роди приладів до літаня. В кінци говорить про балони і літаки себто машини до літаня. Численні ілюстрації улекшуть зрозуміне прочитаного. — Ціна..... 10ц

Важнійші Права Канади. — Зібрані для українських фармерів і робітників. — Ціна..... 35ц

RUSKA KNYHARNIA
848-850 Main St.   Winnipeg, Man.

КНИЖКИ ПРО ТЕПЕРІШНУ ВЕЛИКУ СЬВІТОВУ ВІЙНУ

і книжки про війни з часів давніших

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ НОВА КНИЖКА. - Г. Ф. СЕМЕШКО.
»В ЧАСИ ВІЙНИ«

(Хроніка з життя засланих на Сибірі в часі сеї страшної війни).
Книжка видана накладом Української Федерації Соціалістичної
Партії в Америці, містить 96 сторін друку, ілюстрована много
малюнками. — Ціна..... 40ц
Велика Революція на Острові Питкейрн. — Ціна..... 10ц
Як Болгари здобули собі свободу. — Ціна. 15ц
Провидіне Боже все Чуває. — Інтересне оповідане з часів На-
полеонської війни сто літ тому назад. — Ціна..... 25ц

НОВІ КНИЖКИ.

З ТЕРЕНІВ ВЕЛИКИХ ВОЄН

РОСИЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Збірка начерків із життя теперішнього війська і життя козаків;
кровавих боїв нинішних днів і днів минувшини.

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ

Причини і початки революції в Росії; арештованя міністрів;
як бувший цар Николай Романов зрезигнував і як випускали
людей з вязниць. — Не пожалуйте 50 ц., а ми вишлемо вам сю
величезну книжку на 160 сторін з много образками.

З РОКІВ ВІЙНИ.

Сатиричні Ілюстрації з Європейської Війни. — Оповіданя,
Відомости і Інформації про Український Царід, про старий
край і Америку. — 150 образків. — Ціна..... 30ц

АТЛЯСИ І МАПИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.

Воєнні мапи Європи з королями і з статистикою війська.. 25ц
Найновіший Атлас, обнімає мапи цілого світа, гарно оправ-
лений. — Ціна \$1.50
Великий Ілюстрований Атлас, кождому потрібний під нинішну
пору. — Ціна \$3.00
Кишенковий Атлас Цілого Світа. — Ціна..... 30ц
Кишенкові мапи всіх стейтів і територій Злучених Держав. —
Кождий стейт на окремій картці. При замовленю треба подати
якого стейту мапу вам вислати. — Ціна одної мапи..... 25ц

НОВІ КНИЖКИ

Як Чоловік Зійшов на Пана. — Інтересне оповідане В. Будзи-
новського. — Ціна..... 50ц
Перли Шумки та Вигадки. — Зложив Л. Лопатинський... \$1.00
Оповіданя. — О. Стероженко..... 15ц
Оповіданя. — П. Куліш..... 15ц

Нові збірники різних танців.

1. **НОВИЙ ЗБІРНИК 65 РІЖНИХ ТАНЦІВ**, українських і других націй, як українські козачки, польки, танці російські, єврейські, болгарські, малярські чардаші і много інших — на скрипку, мандоліну, корнет і клярнет. — Ціна 60ц

2. **ЧУДОВИЙ ЗБІРНИК 300 КАВАЛКІВ РІЗНОРОДНИХ ПІСЕНЬ І ТАНЦІВ** українських і других націй, як польки, коломийки, вальці, танці польські, єврейські, болгарські, румунські, малярські, угорські чардаші і много інших — на скрипку, корнет, мандоліну і клярнет. — Ціна 1.60

ДО НАБУТЯ Є ТАКОЖ:

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ.

„Де ти бродиш моя доле“

Дует для тенора і барітона з акомпліяментом п'яна.
У великім форматі. — Ціна 40ц
Ф. КОЛЕСА.

„ВУЛИЦЯ“

на хор мішаний, мужеський і сольо.
У великім форматі. — Ціна 75ц

Наша Дума.

Українсько-Руські народні пісні для хору.
Накладом Руської Книгарні. — Ціна 1.50

Школа на скрипку

Самоучитель в українській мові. Найлекший спосіб виучити ся самому грати на скрипці без помочи учителя. — Ціна .. 1.50

RUSKA KNYHARNIA
848-850 Main St. Winnipeg, Man.

ВЕЛИКА БІБЛІЯ

1073 сторін друку, мовою чисто Українською; містить: св. Письмо Старого і Нового Завіта, всі книги Мойсея, всіх Пророків, Євангелія і всі послання Апостолів, даліше родинну літопись. — В гарній скіряній оправі. — Ціна..... \$3.00
Оправлена в полотно..... \$1.50

СВЯТЕ ПИСЬМО НОВОГО ЗАВІТУ

Всі Євангелія і всі Послання Апостолів, 500 сторін..... 35ц

СВЯТЕ ПИСЬМО НОВОГО ЗАВІТА

По українськи і по англійськи, то є, що можна читати по українськи і по англійськи. — 187 сторін. — Ціна..... 85ц

Хто ще не читав хай собі прочитає книжочку котра переведена в 104 мовах. — Тепер кожний Українець може єї читати, а се:

Путь Паломника (Богомольця)

ІЗ СЕГО СВІТА В БУДУЧНИЙ СВІТ.

Вона обнимає 248 сторін великої вісімки, має 37 дуже цікавих образків і надрукована на міцнім і гладкім папері, оправлена в дуже гарні полотняні краскові окладинки, на котрих золотими буквами витиснена назва книжки і образок. Се в дуже цікаве і духовно користне читане 104. народи її мають, тепер має її український народ. Она написана в англ., мові вже 300 літ тому назад і доси свіжа, нова і користна для кожного, хто лише її читає. — Ціна сеї книжки є..... 75ц

Житє Ісуса Христа.

ЧИ ВИ ВЖЕ ЧИТАЛИ СЮ КНИЖКУ?

Если ні, то старайте ся єї купити, поки є на продаж, щобисьте опісля не жалували. Такої книжки не дістанете ані в старім краю. Має вона 300 сторін друку і 73 образків друкованих на грубім папері. Книжка та написана чистою народною мовою, що кожний дуже легко єї зрозуміє. — Ціна..... \$1.25

Новий завіт Н. І. Х.

Чалисаний в двох мовах: старо-руській і українській. На українську мову переклав Новий Завіт один з наших найбільших письменників П. Куліш, при співучасті вченого Пулюя. Крім чудової української мови визначає ся се видане Нового Завіта замітками і потрібними поясненнями. Книжка друкована на добрім папері і великими читкими черенками; має 992 сторін великої вісімки. Є се найліпше видане сего твору О. А. Барвінського. — Ціна тепер лиш..... \$3.00

Що кождий Українець повинен читати

СИЛА І КРАСА, повість В. Винниченка. II. часть: Як баба Горбулиха зробила страйк. — Ціна 25ц

РАЙ І ПОСТУП. — Одна з найкрасших і важнійших наукових розвідок. Написав Проф. М. Драгоманів. — Ціна.... 40ц

ВАРВАРА УБРИК. — Історична подія з другої половини 19-го століття, котра мала місце в Кракові в мурах кляштору, законниць Кармеліток. Варвара Убрик була замурована в темнім льоху через кільканайцять літ аж збожеволіла. Остаточно поліція внала на слід і виловила тих »святців«. Ся історія потрясаюча до глибини душі а перечитавши її кождий довідає ся які то злочини діють ся по кляшторах. — Ціна 40ц

СТРАШНІ ТАЙНИ МОНАСТИРСЬКИХ МУРІВ подані Марією Монк, монахинєю якій вдалось втечи з монастиря. Се найцікавійша книжка на українській мові. (Перевід з англійського) Ціна сеї книжки 50ц

МАРУСЯ. (Повість). Написав Гр. Квітка Основяненко.... 25ц

Душа тут обновляєть ся — писав Куліш — вбачаючи пишну красу дівочу і чисте дівоче серце. Се не Маруся в нас перед очима: се наша молодість, се ті дні святі, приспомятні, як і в нас було красно, чисто і свято в серці. Побачили ми себе в тій дівчині, чистій красою і непорочній серцем, мов глянули в воду на свою молоду вроду, — і як же то нам жити на світі схотілось... Зневірившись всьому щастю, тут ми йому дали знов віру — і здалось нам, що справді рай на землі буває.

В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЕ КОПАЛА. — Незвичайно гарне оповіданє. Написала Ольга Кобилянська. — Ціна 75ц

ХАТА ДЯДЬКА ТОМИ. — Повість з життя муринів в державах північної Америки. Часть I. і II. 50ц

ДВІ ДОЛІ. Гарна повість Д. Мордовця. 222 стор 50ц

ПІМСТА ЗА КРИВДУ. — Гарна драма у 5-ох діях зі співами і танцями з повісти Миколая Джеря. — Ціна..... 30ц

RUSKA KNYHARNIA

848=854 Main St.

Winnipeg, Man.

„КОБЗАР“ Т. Г. Шевченка

Накладом Руської Книгарні вийшов КОБЗАР, передрук видання Тов. Просвіти у Львові.

»КОБЗАР« Т. Г. Шевченка. — Вага Шевченка і в історії українського і в історії загально людської думки безмірно велика. Він перший поставив українське письменство в рівень з письменством других народів і звернув на него увагу всего культурного світа; а виступивши борцем за права і волю пригнобленого люду, за правду і справедливість він своєю поезією прислужив ся і загально людському поступови. Вплив поезії Шевченка помітити можна і в чужих письменствах, а в своєму рідному він сплотив цілу школу письменників.

»Кобзар«. — 560 сторін з 53 гарними образками і портретом Т. Г. Шевченка в двох томах..... \$1.50
в гарній оправі..... \$2.00

Ілюстрована Шевченківська Бібліотека у 24-ох Книжках.

Хто любить поезії нашого великого поета Т. Г. Шевченка, нехай купить собі всі 24 тих гарних книжок за такі гроші а не пожалує. — Ціна..... \$1.50

1. Причина. — З 2-ма малюнками і портретом
2. Катерина. — З 3-ма малюнками і портретом.
3. Тополя. — З 1-м малюнком і портретом.
4. Гайдамаки. — З 15-ма малюнками і портретом.
5. Черниця Маряня. — З 1-м малюнком і портретом.
6. Утоплена. — З 1-м малюнком і портретом.
7. Гамалія. — З 1-м малюнком і портретом.
8. Сова. — З 1-м малюнком і портретом.
9. Єретик або Іван Гус. — З 1-м малюнком і портретом.
10. Невольник. — З 2-ма малюнками і портретом.
11. Наймичка. — З 2-ма малюнками і портретом.
12. Відьма. — З 1-м малюнком і портретом.
13. Княжна. — З 1-м малюнком і портретом.
14. Москалева криниця. — З 1-м малюнком і портретом.
15. Варнак. — З 1-м малюнком і портретом.
16. Татарівна. — З 1-м малюнком і портретом.
17. Марина. — З 1-м малюнком і портретом.
18. Сотник. — З 1-м малюнком і портретом.
19. Петрусь. — З 1-м малюнком і портретом.
20. Тарасова ніч. — Іван Підкова. — Перебендя. — З 2-ма малюнками і портретом.
21. Русалка. — Як би тоб ідовело ся. — З 2. мал. і портр.
22. Назар Стодоля. — З 2-ма малюнками і портретом.
23. Збірник дрібних віршів. — З 7. малюнками і портретом.
24. Збірник дрібних віршів, про Україну та козацтво. — З 4-ма малюнками і портретом.

Ціна всіх 24-ох книжок лише..... \$1.50
Портрети Т. Шевченка по..... 25ц., 50ц., і по \$1.00
Візд Богдана Хмельницького до Київа..... \$1.00

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.